ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

195

Ч. 2. ЛЮТЕ

Літопис „Червоної Калини“

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

Річник VI. 1934 (I—XII).

ЗМІСТ:

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VI. Річник

ЧИСЛО 2 ЛЮТЕНЬ 1934

ПОЛЕ ДРОТЯНИХ ЗАСІКІВ НАД СТРИПОЮ, ДЕ СТОЯЛИ УСС 1915 Р.

Українська школа у Володимирі Волинськім 1916 р., основана заходом Січових Стрільців. Учить підхор. У. С. С. Степан Придун.

І ми мали малих героїв...

Спомин.

Написав: *Степан Лисяк.*

В минулім році, одної листопадової суботи відбувся в Празі величавий похорон. Ховали наймолодшого чеського леґіонера французької Армії. Пятнацятилітний молоденький доброволець поляг в 1915-цятім році від ворожої кулі на французькім фронті.

Називався — Люмір Б ж е ж о в с к і.

Тлінні останки — наймолодшого рядовика — добровольця—привіз в літаку до Праги найвищий вояк Франції — ґенерал Веґан. Урну з попелом везли на ляфеті, прикритій квітами й вінцями, з довгими лентами, кольористими, ріжноманітними... Перед ляфетою йшли струнко в шеломах сотні війська і чети старих вояків.

За нею йшли високі достойники влади і церкви, біля них ґенерали з начальником головного штабу. За ними підходив повільно й поважно дипльоматичний корпус, висланці чужих держав і народів.

Наймолодшого леґіонера — Люміра Бжежовского положили побіч ґенерала Ч е ч к а в народнім Пантеоні. Про нього будуть знати. Про нього та його смерть будуть в читанках вчити дітей у школі.

Перед маєстатом — Люміра Бжежовского і я склонив голову. В туж хвилину пригадав я собі нашого ще молодшого героя.

*

Українська Галицька Армія ще раз напружилась, ще раз наставила свої сталеві штики, ще раз махнула своїми підтятими крилами.

З вузького подільського „хвоста" підсувалась вперед — окрилена вірою в побіду — здобуваючи рідні села й міста, в тяжких боях з ворогом. По тяжкім бою наші війська заняли Бурштин. Здобули й Рогатин!

В розстрільній йшли на Черче. (Черча наші незабудуть; тут нас витали щиро й славно; дорогу квітами встелили).

На шляху Черче-Підкамінь, лежав кілька кроків від рова десяти - одинацятилітний хлопчик. Він не жив. Лежав супокійно ,з отвореними діточими очима, його скривлені уста і груди були заляті кровю.

Лежав горілиць, простоволосий з розкиненими босими ногами, міцно стиснутими пальцями рук. Біля нього лежав глиняний збанок.

В нім ще була краплина води.

Він носив воду українським воякам на боєву лінію... Ворожа куля недалеко Підкаміня, під ліском розірвала його молоденькі груди. Я виляв із збанка останню краплину води на долоню і утер його кроваві уста. З блюзи виняв кусок платини і прикрив його молоденьку голову.

Ще раз поцілував в чоло і побіг за своїми.

— — — — — — — —

Наш молоденький хлопчик не носив на голові мазепинки, він не мав кріса, він не був вояком. Але поляг на боєвищі, серед граду куль, як правдивий вояк. Був героєм. Він нас знав. Він нас любив. Його молоде серце відчувало, за що ми бемося.

Ми не повинні забувати за наших дітей-героїв.

Прага, листопад 1933.

Дещо з історії „1-го Гуцульського полку морської піхоти“

Подав: *пор. Іван Петренко*

Переглядаючи „Літопис Червоної Калини“ прочитав я прохання подати відомости про „Гуцульський полк Морської піхоти“. З великою охотою подам ті відомости про полк, в якому я служив від сформовання аж до останньої хвилини його істнування, як окремої частини. Ці відомости будуть занадто коротенькі, неповні й недокладні, — чому й прошу щиро старих „гуцулів“, які осталися в живих тут, особливо п. Рябокіня-Розанова доповнити й спростувати зауважені тут недокладности, як рівнож і п. Семирозума.

Один з найповажніших моряків, бувший морський міністр за Гетьмана, бл. п. старший лейтнант Михайло Білінський, цілий час носився з думкою сформувати частину для охорони в будучому чорноморського побережжа, а сьогодня — для боротьби з зовнішніми ворогами, для боротьби за державність. Бл. п. ст. лейт. Білінський мав замір зібрати полк козаків виключно гуцулів і, наскільки правдиві були розмови, Національна Рада й Військовий Секретаріят ЗУНР погодилися на те. Й от з початку 1919 р. бл. п. ст. лейт. М. Білінський почав зреалізовувати свої думки-мрії, почав формувати частину, яку й назвав „1-им Гуцульським полком Морської Піхоти“. Формування розпочали в Станиславові, а далі перенесли до Бродів в лютому чи березні 1919 року. Командантом полку був призначений сотник Гемпель (старший), а М. Білінський — командантом дивізії Морської піхоти. Почалося найперше поповнення старшинського й підстаршинського складу й більшість старшин попала з гетьманських полків, найбільше з 34-го Лубенського пішого полку.

Нас, 7 старшин з 34-го Лубенського полку, волею й наказом Вищої Влади відряджено з полку до Винниці, Волочиськ, Фридрихівки й до Бродів, де на власне бажання ми були перенесені до 1-го Гуцульського полку Морської піхоти. Гуцульський полк Морської піхоти знаходився в стадії формування аж до Оскілківського заколоту. В той час уже полк майже мав повну кількість старшин, підстаршин і козаків на 1 курінь. Командант полку сотн. Гемпель був десь у Рівному в часі Оскілківського заколоту й ми телеґрафічно одержали наказ від нього заладуватися до ваґонів і виїхати цілим полком до Рівного. Наказ команданта полку полк виконав негайно й заладувався на ст. Броди. Але в цей час інформує нас команда двірця в Бродах про стан річей, про Оскілківське повстання й що Оскілківщина майже зліквідована. На наші запити в Штабі Дієвої Армії: „Що далі нам робити?“ — одержали ми наказ розладуватися й вернути до місця свого постою. Пізніше виявилося, що сотн. Гемпель приймав участь в спробі захоплення верховної влади отаманом Оскілком у свої руки й мав замір втягнути в ту історію й 1-ий Гуцульський полк Морської піхоти. Сам же к-т полку, сотн. Гемпель, втік разом із от. Оскілком до Поляків по зліквідуванню повстання. Довго вже нам у Бродах не прийшлося бути, бо незабаром одержали ми наказ від к-та дивізії, аби полк виїхав до Станиславова, де, наказ говорив, мали ми одержати тих 1900 гуцулів, обіцяних Військовим Секретаріятом ЗУНР, й тоді рушити на фронт.

Це було десь у квітні, коли обставини обох Армій „УНР“ і „УГА“ погіршали й обидві, стікаючи кровю, відступали до Збруча. Тяжкий і грізний то був час! У виконанні наказу полк заладувався до ваґонів і рушив на Станиславів. На ст. Тернопіль ми стрінулися з „Запоріжською Січчу“ от. Божка, який, по переході через Румунію, їхав на фронт. От. Божко нас затримав і наказав влитися до Запоріжської Січі. Між іншим мушу зазначити, що по сотн. Гемплеві призначили к-том полку поручника Петра Сича. К-т полку, по нараді зі старшинами полку, відповів, що виконуємо наказ к-та дивізії й перше мусимо порозумітися, чи з к-том дивізії ст. лейт. Білинським, чи з відділом (департаментом) морським при міністерстві військових справ. По порозумінню одержали ми наказ „підлягати Запоріжській Січі тільки в оперативному відношенні й зберігти окремішність внутрішнього життя, як цілком окремої частини“. Всі були щиро задоволені, що нарешті скінчиться нудне, непотрібне сидження в запіллю й з радістю вирушили на фронт. Знову ми повернулися до бойового життя!

Відібюся трохи в бік, а власне хочу трохи написати про однострій старшин і козаків 1-го Гуцульського полку Морської піхоти. Старшини були зодягнені в чорні штани на випуск (до черевик) з малиновими кантами, чорний френч рівнож з малиновими петлицями й кантами на маншетах й ковнірі френча з відзнаками ранґи на рукавах, жовті галуни, плащ рівнож з чорного сукна з малиновими кантами й петлицями. Кашкет звичайний сукняний чорний з дашком і кокардою з тризубом, як і в решті частин Української Армії. Озброєні мали бути в пістоль і „кортик“ чи баґнет. Козаки ж також одягнені були в чорний френч, чорні штани до черевик, шинеля чорна, а кашкет чорний сукняний без дашка зі стрічкою, як у матросів з написом „1-ий Гуцульський полк Мор. піхоти“, а кіннотчики (бо була одна сотня кінноти при полку) штани до чобіт і кашкет звичайний чорний, як у старшин з дашком. От так виглядав одяг старшин й козаків полку. Сукно чорне видала інтендантура, але пошила чи властиво замовила, коли пішли в наступ, у кравців у Камянці Подільському.

Зверну знову на просту дорогу й буду продовжувати історію полку.

1-ий Гуцульський полк Морської піхоти перше бойове хрещення одержав, як непомиляюся, дня 5. травня 1919 р. при переправі через Збруч з Галичини в боях з більшовиками. То був час, коли Галицьку Армію поляки відіпхнули майже до Збруча, а Армію УНР більшовики загнали аж за Збруч і армії одна до другої стояли плечима 18—25 км. В той час ми кинулися на більшовиків через Збруч, а Галицька Армія на поляків і відразу почали поширювати свою територію, — пас, на якому опинилися з волі наших ворогів. А далі пішли бої за боями: Ярмолинці, Копайгород, Фельштин, Глодоси, Бар, Коростовецький ліс, пост Подільський (здається так називався пост перед ст. Жмеринка), й знову назад нас відпихали, а потім знову ми набирали духа й добиралися аж в Жмеринку й знову відпихали нас більшовики назад. Цікаві й дорогі для нас бої були: під м. Фельштином, де нас більшовики оточили й з великими стратами вирвалися ми — гуцули (так нас називали), Штаб Запоріжської Січі (який цілком з початку був стратив голову з от. Божком на чолі) й курені Січі. Ми стратили свого полк. лікаря Яковенка, декілька забитих і ранених, а крім того чимало полоненими, а майно чи обоз І. порядку цілком попав до більшовиків. Одного галичанина (прізвища не памятаю), який втікав разом із лікарем Яковенком й який боронився, не хотячи здатися, пokололи баґнетом (щось 10—11 легких ран), та він притягнувся до полку й вигоївся. Лікар Яковенко здався й більше до полку не повернув.

Далі під м. Баром товклися довший час, аж нарешті скочили аж до Жмеринки. Вуличні бої в Жмеринці. Більшовики випхали нас не тільки зі Жмеринки, а й з Бару. Знову починай зпочатку. Був то може найтяжчий час для Армії... Кожна бійка давала страти убитими й раненими, бо до полону майже ніхто не попадав, усіх забивали; відпочинку частини не мали, бої без перерви, поповнення не було, а по кожному новому бою набоїв рушничних і гарматних все меншало й меншало, доходило по 10—15 набоїв на кожного козака. Ці явища не підносили настрою, а впливали пригнічуюче. Це метання, це бігання взад та вперед, ця показна безсилість перемогти червоних і погнати їх — важким тягарем лягла на нас усіх і душила, тиснула нас... Були хвилі, коли чекали смерти від ворожої кулі, як вибавлення, то знову хвилі, коли хотіли битися до загину, перемогти московських більшовиків, вигнати зі своєї кровю власною й дідів й прадідів орошеної землі... А знову були хвилі зневіри, бо гурток борців був дуже малий.

Підняв настрій, підбадьорив і підсилив трохи прихід повстанців з отаманом Ю. Тютюником. Не дуже багато їх прийшло, але в час, бо саме ми вибивалися зі сил, бо саме в нас, як кажуть, витекала остання кров... Почули ми, що не тільки нас горсточка бореться за Державу, але й решта народу спішить помогти по можливості нам і душею та думкою разом з нами... Зміцнилася віра й надія на остаточну нашу перемогу над ворогами й з подвійною силою й енерґією кидалися на ворогів і знову почали гнати до Бару й до Жмеринки.

А далі прихід до нас Галицької Армії цілком змінив уклад сил: перевага одразу помітна стала на нашому боці й червона армія покотилася й покотилася... В цей час от. Божка усунено від командування київською ґрупою, в яку входив наш полк, а командування обняв отам. Ю. Тютюник. Ми наступали в напрямку на ст. Цвітково, де наткнулися на добровольчу армію ґен. Денікіна. Спочатку не билися, але на другий чи третій день, коли пертрактації ні-до-чого не привели, знову почали свою мову рушниці, кулемети та залізні пащеки гармат. Війна з армією Денікіна була тяжка. Вони озброєні, одягнені, їм і Анґлія й Франція помагали, вони мали танки, а ми — босі, роздягнені, майже голодні, не так добре озброєні, ніхто нас не підтримує й не підсилює, а ще в додаток і хорі на тиф майже на 50 процент... Почався відворот, наскоки добровольчої кінноти на нас... відступ... відбивання кінних атак... Тут дуже добре стала в пригоді нам наша кінна сотня з сотн. Новиковим на чолі. В часі відступу „гуцули", чи наш полк, як здисциплінований, тримався добре, чому й занадто великих страт ми не понесли, а що найголовніше, що не було втікання до добровольчої армії ні старшин ні козаків, — чим не всі частини в той час могли похвалитися. В цей час уже був сформований і 2-ий полк Морської піхоти й навіть приймав участь в де-яких боях. Далі відворот, чи навіть розгром армії УНР по переході до Денікіна УГА, відхід до Староконстантинова й далі до Любара. Наказ після реорґанізації Армії під командуванням ґен. Омеляновича Павленка й от. Ю. Тютюника вирушити в запілля добр. армії. В Любарі 6. грудня 1919 р. рушили в перший зимовий похід і 1-ий Гуц. полк Мор. піхоти ввійшов до складу 5-го збірного полку Київської дивізії, як сотня, а кіннота влилася до збірного кінного полку, куди багато пішло й піхотинців з полку.

З початком зимового походу стали ми відчувати велику страту в людях: багато хорувало на тиф, а багато й втікало. З початку в сотні було багато старшин на посаді козаків, а по новому році к-т сотні, б. к-т 1 гуц. полку пор. П. Сич з братом І. Сичем захорували на тиф і спробували пробратися на Полтавщину кіньми. Це їм по чуткам не вдалося: більшовики їх злапали й розстріляли. Перебули зимовий похід в пішій сотні зі старшин: сотн. Михайло Піддубний, пор. Іван Петренко і пор. Петро Коротун, а в кінній сотні: сотн. Новиків, сотн. Цегельниченко і хорунжий Горецький. Здається, всі, а може про кого й забув. Козаків збереглося чоловіків 30 в піхоті й стількиж, а може й більше трохи в кінноті. В складі Збірного полку Київської дивізії приймали участь у всіх боях з добр. армією й з червоними. Вознесенськ (поповнення зброєю й набоями), Балта, Вапнярка й перехід через фронт до 3-ої залізної дивізії в Мясківці, Савчині в районі Ямполя на Поділлю. Цей самий гурток „гуцулів" перебув кампанію року 1920, як окрема 1 сотня 29 стрілецького куріня. Були інтерновані в таборах Олександрів, Каліш, Щепюрно. І 2-ий зимовий похід ґенерала Ю. Тютюника в листопаді 1921 р. з таборів інтернованих нас не минув. Пішли знову всі й чимало залиши-

лося там під Базаром і входять в рахунок „359“ розстріляних більшовиками. В цім поході брав участь і творець 1-го Гуцульського полку Морської піхоти бл. п. ст. лейт. М. Білінський, який був ранений в ногу й по перемозі кінноти Котовського під М. Миньками, не бачучи можливости втекти, застрілив себе сам. Згинув без вісти сотн. Піддубний М., а раненим вернувся з походу пор. Петренко. А тепер розсіялися по цілому світі й сліду не залишили.

Найбільший склад полку був у вересні чи жовтні 1919 р., бо доходив до 700 чоловіка по реєстрам, бойовий склад піхоти 200—300 баґнетів, а кінна сотня — до 50 шабель.

Де-які відомости й більш докладніші дати та назви місцевостей посідає історія 4 Київської дивізії, членом історичної комісії якої я був і памятаю, що подавав де-які дані. Цей документ не знаю де є, але доручений він був ґенер. Ю. Тютюникові перед переходом його в 1922 чи 1923 р. до більшовиків.

Українське село в часи національ. революції

(Спомин з часів боротьби за визволення одного села.)

З рукописів бл. п. пор. М. Михайлика.

(Докінчення).

ПОВСТАННЯ ПРОТИ ГЕТЬМАНА

Незабаром вибухло повстання проти гетьмана. Орґанізоване козацтво відіграло тут чільну ролю в цілім повіті і стало знане далеко поза межі його. Українська частина, що почала формуватися в Єлисаветі, на половину мала „глодосян“ і перша виступила проти загону та добровільчих відділів, які були роззброєні в одну ніч. Цілою справою в місті проводив Національний Союз, але на відповідальних посадах стояли глодосяни, що роззброїли ворогів уночі. Так державним інспектором (хоч тоді ще Державної Інспектури не було запроваджено) став Ф. Мелешко, якому по праву належить видумка інспектури. Начальником міліції став Хоменко, той, що за часів наступу червоних москалів на Глодоси, був начальником штабу Козацтва. Його помічником був Т. Молдаваненко, помічником Мелешка був Березняк, повітовим комісарем поставлено Д. Хоружого і т .д. Все це були особи без відповідної освіти, без життевого досвіду і в справах їх нових постів, і зрозуміло, що більше псували справи орґанізації, ніж творчо причинялися до її утривалення та удосконалення. Деякі з них при такій нагоді простісенько почали дбати про власну кишеню.

Тоді то переведено багато арештів не лише серед поміщиків, а й між своїми українцями, що той чи інший мали дотик до гетьманської влади, або просто не були дома під час гетьманщини.

Рядове козацтво під проводом старшин не дармувало. Так частина його під командою пор. Недайкаші (до 80 людей) обїхала половину Єлисаветського повіту і частину Олександрівського, провадила бої то з німцями, то з махнівцями. Друга частина під командою сотн. Власова побувала навіть в Одесі, де розпочала бійку з добровольцями.

Коли повстала небезпека на північному фронті і частини армії почали відступати на правий беріг Дніпра, наше козацтво якраз повернуло з походів і перебувало в Глодосах.

Перетомлене воно відпочивало. Місцеві опозиційні елементи (до 25 людей), зачувши про посування червоних москалів, заарештували вночі до 12 провідників козацтва. При тій нагоді й скоростріли попали їм до рук. Це була вражаюча несподіванка. Підступно полонені в такий спосіб Ф. Мелешко, А. Березняк, Недайкаша, Хоменко і інші опинилися в великій небезпеці. Їм загрожував розстріл вразі як би остаточна перемога показалася на боці большевиків.

Але не спали рядові козаки. Козак Б., довідавшися, що недалеко переходив Штаб Запорізького корпусу, сповістив його про нагоду, і неждано-негадано показався в Глодосах один курінь Дорошенківського полку. Курінь не тільки звільнив заарештованих, а ще заарештував 12 більшовиків і вивіз із собою.

ЗА ДИРЕКТОРІЮ.

Козацтво приходило до думки про недоцільність нереґулярної боротьби: держави не можна було рятувати без армії. Майже всі інтеліґентні сили місточка і кращі козаки зорґанізувалися у відділ і разом з Дорошенківським полком вийшли у січні 1919 р., щоби прилучитися до Дієвої Армії.

Від того часу при Дорошенківськім полку заіснувала окрема Глодоська сотня під командою сотн. Скрипки. Оскільки мені доводилося чути про сотню від командного складу полку, це була дуже бойова сотня в полку, але ніяк не можна було прищепити їй принципів реґулярщини. Вся сотня — старшини й козаки — жили своїм осібним життям, незрозумілим для реґулярного корпусу, життям „Вільного Козацтва“. В бою сотник був начальником, навіть бив козаків, а поза боями товаришем рівним зі всіма. Тут не було недовіря до старшини, як то бувало в деяких інших частинах: досить уже козаки добре знали свого сотника Василя, що був страшний для ворогів в бою, страшний і вимагаючий для козаків у службі і товариський, співливий поза службою.

Нажаль мені не довелося бути в сотні і не можу подати докладніших відомостей про її життя, а особливо про бої, але з оповідань людей, що були тоді в сотні, довідуюся, що сотня нераз

Вид на арсенал у Києві на Печерську від памятника Іскри та Кочубея.

рятувала положення в боях. Вона між іншим брала Чорний Острів від червоних у 1919 р.

Не було в сотні тих, що завжди вносили політичний фермент в козацтво. Хоменко постільки скомпромітував себе в Єлисаветі, що не вступив до сотні, а пристав до Козубського на панцирник. Та й Козубський його вигнав і він пізніше заступав посаду коменданта в Ялтушкові і деінде, аж поки не попав під суд. (Ще пізніше його розстріляємо.

Потім як повстала сотня глодосян і брала участь в боях в реґулярній армії, до Глодос прибуло ще кілька старшин. Ситуація так уложилась, що самостійно провадити акцію було замало сил, а сидіти і вичікувати склавши руки, коли земля під ногами горіла, було злочином. Лишився один борець проти москалів Григоріїв. Через звільненого з вязниці Березняка і команданта одної з григоріївських бриґад сотн. Мосенка (родом з Глодос) звязалися глодосяни з штабом от. Григоріїва. Розпочалася знову праця, маючи на цілі підпомогти Григоріїва.

Коли вже згуртовано всіх козаків, що залишилися по відході Дорошенківського полку, пляновано виступ спочатку проти своїх більшовиків. Місцеві більшовики по розстрілі 12-ох з них дорошенківцями зґрупувалися в поважну військову орґанізацію до 60 людей, приєднавши до себе і невдоволених з Петлюри за те, що „забрав миколаївські гроші". Саме в цей час прибуває до містечка бриґада Мосенка і робить сама порядок, забиваючи до 20 більшовиків в селі. Той же Мосенко повідомив, що Григоріїва розбито під Катеринославом.

В тім часі прибули також звязки від реґулярної армії і рештки зорґанізованих під проводом Т. Березняка козаків довідалися, що армія недалеко. Час був приступити до конкретної праці. На сходках проголошено було владу Української Народної Республіки. Промовці виступали різко проти армії Денікіна, що вже зайняла Єлисавет. Козацтво спішно підготовилося, щоби дати бій новому ворогові і чекало розпоряджень з армії У. Н. Р.

МАХНО І МАХНІВЦІ.

Тоді саме прибув до Глодос з Чорного лісу Махно, маючи до 700 кінноти і одну гармату. Незабаром до нього прилучилося до 2.000 піхоти, що лишилася по забитім Григоріїві. Спочатку вона була без зброї, але вже перед першим боєм, який мав Махно в Глодосах з більшовиками, половина піхоти отримала зброю.

На Махна тоді наступало до 300 піхоти при 3-ох гарматах. Можна було дивуватися тому спокоєві, з яким махнівці збиралися до бою. В той час як набої рвалися в 40 кроках, махнівці вмивалися, зачісувалися і чекали наказу. А скільки показувалося військового хисту у провідників і у козаків!... Якої ваги сам Махно надавав справі вистудійовання місцевости, де стояв постоєм! І першим ділом Махна, коли він десь зупинявся, було дослідити місцевість. Це помогло йому й тепер. Через дві години половину ворогів зарубано, а гармати й половину людей взято до полону. Так Махно на очах глодосян почав збільшувати свої сили і взивав населення прилучатися до нього.

Але для населення Херсонщини Махнівщина була не тільки чужою, але й явищем незносним, навіть ворожим. Призвичаєне бачити порядок в козацтві, населення не могло знести сваволі махнівців. Напр., забирали у селян коні, або міняли, але ніхто не входив цілком в інтереси самого селянина: давали взамін всілякий непотріб, коні, що не могли ходити, а не один селянин залишався і цілком без коней.

Відходила тоді з Одеси на північ червона армія. Махно зустрів її на ст. Нова Українка — Одобаш. Велику поміч дало йому місточко Ровно, що повстало під проводом сотн. Могили. Воно виставило на позицію до 6.000 людей і обеззброїло два комуністичні полки. До тої більшовицької голоти, що без памяти тікала з Одеси, належали також і полки, що попередньо були частиною війська Махна підчас його протиденікінських операцій. Ці теж полки, без всякої задуми перебили комісарів і прилучилися до Мах-

на. Розгром цих московських частин був страшний. При них, крім військового майна, був цілий селянський достаток Катеринославщини.

Махно пустив бронепотяги в повітря, а військо направив в район Пісчаного Броду і Глодос. За ним посунули отари овець, скоту і все інше.

Війська у Махна було тоді до 15 тисяч при кількох батеріях. Обслуговувалося військо телефонами.

Далі Махно розбив повстанців з Ровно, що йому стали в такій допомозі перед тим, за те, що ті не віддали йому зброї і полонених більшовицьких полків, а скерували останні до Денікіна.

Ввесь час протягом місяця Глодоси були табором Махна. В таких умовах опинилася горстка козаків, що оголосила владу У. Н. Р.

Нічого більше не залишилося, як порозумітися з Махном, бо вже й кілька козаків було ним заарештованих. Умови до порозуміння були досить сприятливі. В місточку перебувало кілька місцевих учительок, що разом з жінкою Махна (Ганна Кузьменко) покінчили учительську семинарію в Добровеличківці, в 12 верстах від Глодос. Кількоро старшин так само були з нею знайомі. Через учительок і жінку Махна удалося дістати від нього запевнення безпеки, і провідники козаків, формально визнавши його, дістали відповідні посвідки.

Натрапляючи на добрий ґрунт для аґітації за У. Н. Р. в таборі, козаки розвинули аґітаційну працю. Але скоро про це довідався „батько“ і козакам треба було тікати з табору.

КИЇВСЬКА ҐРУПА.

Зорґанізувавши відділ з 35 людей і захопивши з собою на памятку про Махна дві тачанки і скоростріл, козаки виступили в напрямку Умань—Липовець. В дорозі зустріли Київську ґрупу (кінець липня 1919 року). Тут 14 полком Низових Запорожців командував добре знаний уже козакам Михайло Вербицький. При нім було багато козаків з Глодос, що підчас відходу були в Січі, а опісля з бунчуковим курінем відійшли і орґанізували 14-ий полк.

З прибувших і тих козаків, що прийшли з Січі, зорґанізувалося в 14-ім полку дві сотні: кулеметна під командою пор. В. Недайкаші і піша. Таким чином в Армії У. Н. Р. проти Денікіна воювало три „окремі Глодоські сотні“.

Вербицькому з Глодоською сотнею повелося захопити батерію в с. Охримово. Це була перша бійка і перша здобич Київської Ґрупи у Денікіна.

Так і далі сотні творили славу полку, аж доки армія не розпочала відворот. В тім часі командант дивізії полк. Вовк, людина наскрізь військова, вихований в дусі „дисципліни російської армії“ зауважив, що в полку Низових Запорожців діється щось для нього незрозуміле. Він не розумів ні товариської дисципліни, ні вдавався в оцінку того, як повстав полк, з яких елементів, і почав запроваджувати „принципи реґулярности“. Застосував наказ про „нема власних коней“ і почав їх козакам відбирати. В наслідок всього того звільнено команданта полку Вербицького і призначено на його місце недосвідченого старшину Янишевського. Далі державний інспектор заарештував Ф. Мелешка, що титулував себе тоді самовільно помішником команданта полку, але ще тоді мав впливи на глодосян. Все це привело до того, що майже весь полк опинився в обозі. В додаток до того розпочався тиф, на який захорувало до половини глодосян. Полк перестав існувати. Хорі козаки розбрелися по Поділлю. Решта тягалася в хвості армії.

З м. Ольчадаєва отам. Тютюник післав пор. Недайкашу і з ним пять старшин а пізніше і Ф. Мелешка (звільненого зпід арешту) в вороже запілля на Херсонщину підіймати повстання.

Від тифу загинуло лише кілька старшин, а решта, що були в дорошенківськім та 14-ім полках, до Різдва 1919 р. були вже дома і поволі віджпвлювалися від тифу.

ПОВСТАНЧА АКЦІЯ.

Денікінська армія починала відворот. Більшовики в січні 1920 року уже зайняли Лівобережжя, а армія У. Н. Р. посувалася на Умань—Звенигородку. Конечно було виконати завдання — повстати проти Денікіна і очистити дорогу армії та захопити зброю. Козацтво почало знову орґанізуватися, але зброї вже було мало, скорострілів зовсім не було, бо все це дісталося до рук Денікіна ще в полках.

Почали орґанізувати збройні виступи проти Денікіна і місцеві більшовики під проводом М. Колька. Їх було до 50 людей з скорострілом. Почали вони шукати звязку з козаками. Але до порозуміння не дійшло.

На Різдво 1919 року більшовики таки виступили проти куріня денікінських військ, що розмістився в південній части місточка.Їм удалося захопити скоростріл, декого роззброїти і навіть приневолити цей курінь вийти з місточка. Але на другий день сюди прийшов полк і всі більшовики залишили місточко. Денікінці спалили десятку хат знаних їм більшовиків, на ціле місточко наложили контрибуцію і знову стали постоєм у Глодосах.

Відважніші з більшовиків появлялися в місточку, „крали“ вартових, навіть при церкві, виводили за місточко і забивали. Були випадки, що роздягнені до розстрілу денікінці виривалися з рук більшовиків і зимою голі бігли-тікали до своїх.

Це наводило жах на денікінців, які завдяки дезертирству не могли провадити рахуби своїм і не знали, де діваються їх люди, а населення додавало охоти до боротьби, — тим більше, що поведінка денікінців, грабування населення денервувало його все більше і більше.

При цих обставинах провідники повстання Недайкаша, Мелешко, Березняк, всі місцеві старшини та ті, що залишилися в Глодосах від денікінської армії, почали збирати козаків і просто всіх незадоволених.

В початку січня 1920 року командування зібраних трьох сотень (четверта була без зброї) постановило зробити наступ на с. Фурманівку, де стояв штаб московського полку. Малося на меті захопити штаб, майно, гроші, розігнати охорону — один курінь, а опісля зліквідувати

курінь в Глодосах та здобути зброю для дальшої акції.

Але в самій половині успіху, коли половину куріня вже роззброєно і частину штабу взято в полон, надіспіла з другого кінця села старшинська сотня і змусила повстанців відступити.

Неуспіх задуманого підприємства треба поставити в вину виключно керовникам повстання, які повели справу неорґанізовано, самі кинулися на штаб, щоби захопити гроші, і не керували боєм. Тут ранено одного з керовників, Ф. Мелешка, після чого всі майже провідники сіли на коней і виїхали, а козаків лишили на призволяще. Підчас цього нападу було багато обморожених завдяки лютому морозові.

У КІТЛІ ЗРАДИ.

Керовники повстання опинилися на хуторах Каракозеліва, де укривалися також провідники різдвяного більшовицького повстання в Глодосах. Опинившися в однакових умовах переможених, керовники ворожих одна одній течій найшли спільну мову.

По всіх взаємних докорах і обвинуваченнях обидві течії дійшли до порозуміння і заключили договір (!), відомий в Глодосах, як Каракозелівський.

Договір цей містить в собі слідуючі спільно постановлені пункти.

1. Більшовики і козаки на терені місточка не провадять ніякої збройної боротьби між собою, а також аґітації проти тої влади, яка запанує тут (більшовицької чи української).

2. Більшовики і козаки не здають своєї зброї і ні ті ні другі не звертаються в цім за допомогою до влади.

3. Одні і другі не видають владі своїх противників, коли їх влада запанує.

Обом сторонам вільно брати участь в рядах реґулярних армій, більшовицької чи української, і особа, що бере участь в реґулярній армії, попавши на терен місточка, не переслідується за цю участь.

5. Обидві сторони забезпечують свободу культурно-освітньої праці незалежно від влади.

6. Спільно виступати проти Денікіна.

7. Коли би більшовики порушили угоду і вимагали видачі зброї, то козацтво буде захищатися збройно.

8. За кожного забитого козака, козацтво буде забивати 10 більшовиків.

9. Незалежно від влади, від вислідів боротьби обидві сторони зобовязуються не порушувати прав кревняків своїх ворогів і їх майна.

Такі були головні пункти цього договору.

Між обома частинами населення, вороже настроєними взаємно до себе, установилася ніби згода. І справді, коли наблизилася армія У. Н. Р. і заняла місточко, більшовики користали з недоторканости особи і майна і вільно ходили між рядами армії, бо їх козаки не видавали і навпаки за них вступалися. Так само було, коли до місточка приходили більшовицькі частини. Козаки тоді почували себе безпечно.

Але так було недовго. Провідники козаків занадто вже були знані на цілий повіт, тому вони мусіли бути завжди обережними, з огляду на інші позамісточкові більшовицькі орґанізації, для яких договір був неважний і навіть незнаний.

Ще на Великдень 1920-го року козаки пили разом самогон і вільно ходили по місту.

Аж ось через місточко Злинка переходили частини 60-ої дивізії в догонку за армією У. Н. Р., що була вже під Вознесенськом. Злинка, що в 12-тьох верстах на схід від Глодос, виступила проти 60-ої дивізії і затримала її на два дні, ведучи завзяті бої.

Злинка зверталася за допомогою до Глодос, але козацтво відмовило. Злинка, це було цілком кацапське село, заселене 50 літ назад виходцями з Московщини, тому воно стояло завжди проти Української Влади, а тепер виступило на ґрунті економічного незадоволення.

Козацтво було зацікавлене в тім, щоби кацапи як найбільше сварилися і билися між собою і нищили одні одних, тому для збільшення упорности Злинки спочатку обіцяло допомогу, післало одного козака, а пізніше не виступило.

Однак ціль осягнено, населення Злинки, що вороже ставилося до української армії, виступило проти 60-ої дивізії і по дводеннім бою з застосованням артилерії з обох сторін Злинка була переможена. Червоні спалили 80 дворів і забили 200 селян. Правда, багато й червоноармійців було забитих.

Завдяки цьому боєві дивізія не наспіла до Вознесенська, де армія У. Н. Р. провадила свої акції.

Провідники повстання в Злинці з пімсти за відмову в допомозі звернули вину на Глодосян і заявили, що в повстанні брали участь і козаки з Глодос.

Дивізія рушила на Глодоси, і не зустрівши опору з боку козацтва, вступила до місточка. Не маючи до чого причепитися лише пограбувала батьків козацьких провідників Недайкашу Мелешка, Березняка і інших, а також місцевим більшовикам поставила вимогу рішучих заходів проти козацтва.

Згідно з умовою, місцеві більшовики спершу заступалися за батьків козацьких провідників, але отримавши рішучі вимоги, як від 60-ої дивізії так і з повіту, де сидів повітвоєнком більшовик з Глодос Колько, брат тутешнього голови більшовиків, про роззброєння козацтва, не зважаючи на договір, почали вимагати від поодиноких козаків здати зброю, переслідувати їх, арештувати старшин.

Козацтво сходилося вночі на збори, де обмірковувало своє положення і способи боротьби.

Надіспіли відомости, що армія У. Н. Р. прилучилася до польського фронту. Більшовики почули себе господарями. А коли дістали інструкції з центру про терор над українцями в звязку з акціями на українсько-польськім фронті, застосовували їх охоче не числячись з договором. Терор зробив життя козаків неможливим і примусив шукати виходу.

Особливо таке тяжке становище відчувалося в північній частині місточка, в так званому „Пятому“ та „Четвертому“ і в східній частині південної половини села, що звалася „Салівкою“ та „Хоружівкою“ (поділ місточка на південну

і північну частини беру по річці Сухому Ташлику, що протікає через місточко зі сходу на захід і втікає в р. Синюху, поділ же на східню і західню від шляху, що йде через Глодоси з Н. Українки на Хмельову). В Глодосах тепер більшовики запанували цілком, переслідуючи „Петлюрівську“, як вони її називали, половину місточка[1]).

Чи тільки випадки?

Подав: *В. силь Бачинський*, сот. УГА.

Нераз доводилось нам чути, як деякі люди завсіди виходили щасливо з ріжних небезпек. І так хочу я передати кілька таких випадків. Всі вони відносяться до цього часу, в якому небезпек було аж надто богато, а саме до часу всесвітньої та української війни.

Було це на італійському фронті. Австрійська та німецька армія проломили на прикінці 1917 року ворожий фронт, та рушили з над Сочі над Пяву. Полк, у якому я служив, стояв перед самим Ґерцом. Ми вмашерували до Ґерцу, та тут приділено нам кв.тири, в яких ми мали переночувати. Я, та один мій тов .поручник Ворон:к дістали кватиру в ринку, в камяниці на першому поверсі. Мешкання було чотирокімнатне, вповні уряджене. Ми були так перетомлені, що булиби поснули і на камяній долівці, а не то на чистій, вигідній постелі. В інших кімнатах спали наші чури, телефоністи, вістові. Усі поснули твердим сном.

Десь коло півночі, приснилось мені аж надто виразно, що хтось мене сильно термосить за рамя, та каже вставати. Я мусів напружити усю силу волі, щоби збудитись. Це мене коштувало великих зусиль, бо пробудившись я був утомлений, наче по важкій, фізичній праці. Я встав, засвітив електричну ліхтарку, та побачив у промінях світла смуги диму. Заносило димом наче зі згарища. Негаючись вискочив я з постелі, та відкрив двері на коридор, а з коридора на сходи. Сходи були деревляні, а долішня їх частина стояла в полуміни.

В цьому щойно моменті пригадав я собі, що входячи до камяниці, помітив в брамі тільки вузький перехід. Решта брами зглядно переходу, були заставлені великими мінами. Те саме бачив я і на подвірю камяниці. Це освідомлення було аж надто прикре. Вмить вбіг я до кімнати, де спав ще мій товариш, опісля відкрив двері, д. спали чури, телефоністи та вістові і голосним криком усіх розбудив. Самий я прискочив до вікна, та почав спуск.тись в низ. Придержуючись ґзимсу, вчепився я фризієрського шильду, а там був вже на землі. За мною скакали інші. Усі ми вискакували так, як позривались з постелі. Хто вж. був на долині, тікав що сил від горіючого дому. Декого провадили товариші попід рамена. Це були ті, яким скок з першого поверху не дуже то вдався.

В кілька хвилин по нашім „випровадженні“ з вигідних кватир, бухнув в гору стовп полуміни та диму, а оглушаючий гук та дощ каміння, говорили нам аж надто переконуючо, що в тій камяниці вже більше кватирувати не будемо.

— — — — — — — —

В кілька місяців після цього випадку я виїхав

[1]) На цім на жаль обривається рукопис бл. [п. пор. Мих Михайлика. Колиб випадково хтонебудь мав другий його примірник, того Редакція ласкаво просить надіслати до неї кінець того скрипту для вміщення в „Літописі“.

Старшини 2. п. п. в 1919 р. після переходу на Чехословаччину.

на відпустку. Коли вже кінчився час моєї відпустки, я написав до мого заступника команданта сотні, щоби на день, в якому я мав вернути, вислав на означену стацію підводу. Однак приїхавши, я підводи не застав. Не було іншої ради, тільки треба було глядіти якоїсь автомобілевої чи кінної валки, які їхали на фронт. На розшуки

III. курінь V. Бригади у вересні 1919 р. кмдт. сот. Чайка, адют. чет. Іван Сокіл.

пішов мій чура, а я мав на нього ждати в одному домі, де містилася військова кантина. В кантині сиділо чотирьох старшин, двох сотників, один отаман, та один підполковник. Самі артилеристи. Я купив дещо зїсти та засів до стола. Посидівши десять-пятнайцять хвилин, я почав безпричинно непокоїтись. Вкінці встав та відійшов. На відхіднім попросив я стрільця, який був занятий в кантині, щоби справив мойого чуру, як поверне, в недалеку липову алею, яку було видно крізь вікна.

У віддалі кількохсот кроків від кантини, у липовій алеї, я підложив під голову свій наплечник та свобідно положився. Мої думки тікали до найближчих, яких я ще вчера бачив. Не дуже манив мене італійський фронт, бо отсе я починав третій рік свойого побуту на ньому.

Та мої думки перервав мені влізливий „капроні". Я його не бачив, але слухом я вже так точно пізнавав гудіння літаків, що і цим разом не помилився. Могучий „капроні", а біля нього кілька малих, звинних літаків, уже висіли над оселею. Ще кілька хвилин і характеристичний свист та переразливий гук свідчили про відвідини ворожих літаків. Затарахкотіли скоростріли і почався у воздушних просторах двобій, бо в міжчасі надлетіли австрійські літаки. Ворожі літаки почали завертати на полудневий захід.

З дому, в якому містилась військова кантина, сторчали тільки розвалені мури, та поломані крокви. Не вийшла живою ні одна душа, бо перша бомба, яку скинув ворожий літак, попала саме в цей дім.

— — — — — — — —

Над Пявою стояв наш полк на самому лівому крилі цілої австрійської армії. Ми притикали нашим лівим крилом безпосередно до моря. На ліво від нас робили службу морські баталіони.

Ішла звичайна окопова війна. Ми били ручними ґранатами рибу в каналах, та були вдоволені, що не голодуємо. Вечером сходились до землянки нашого курінного лікаря, та грали в карти. Землянки були повикопувані у насипах, які ішли здовж обох берегів Пяви. Ці насипи хоронили великі простори урожайних піль перед виливами.

Це було коло 7 год. вечером. В землянці лікаря сиділо чотирьох старшин ,а між ними і я, та грали в карти. На фронті був повний спокій.

Та нараз я встав і заявив, що мушу відійти до сотні. Мої товариші протестували, бо цей, який мав сісти на моє місце, був, як вони казали, „лєцтий пацер". Але я таки відійшов, прообіцявши ще вернути. Перевізник перевіз мене човном на другий беріг Пяви і я був у своїй землянці. Мій чура смажив рибу та варив каву. Я писав листи до дому, бо незабаром мали приїхати кухні та пошта, а я хотів передати вже написаного листа.

Та нараз далися чути голосні вибухи. Я знав „напамять", що це стріляють Італійці із своїх морських гармат. Терен, в якому ми стояли, не дозволяв нам будувати ні лисячих ям, ні інших схоронищ, якіби хоч частинно хоронили перед ворожими гарматніми стрільнами. Була тільки одна рада: переждати...

В якої чверть години після стрілянини, „забекав" телефон. Курінний адютант передав мені сумну вістку. В землянку курінного лікаря попала ворожа ґраната. Трьох старшин та двох чу-

рів тяжко ранені, а цей „пацер“, який сів на моє місце, убитий.

— — — — — — — —

По переході нашої армії за Збруч, ми через якийсь час не стрічались з ворогом. Курінь, яким я командував, входив в склад VII. бригади УГА. Ціла бригада враз з артилерією та обозами машерувала на схід. Одного вечора станули ми в селі Макарів лісний, чи Макарів пільний. Кругом села, а зокрема від сторони, відкіля міг надійти ворог, виставлено пільні застави.

На дворі стояла гарна літня ніч. Команда мого куріня містилась при кінці села, з цеї сторони, з якої можна було сподіватись наскоку більшовиків.

Я довго не міг заснути. Вкінці одягнувся, та вийшов на двір. Під шопою стояли верхові коні, та хрупали обрік. Біля коней на соломі спали вістові. Я довго стояв на подвірю, та вслухувавсь в таємну тишу села. Я вже не вертав до хати, але збудив одного вістового, та казав сідлати коней. Хотів з одним вістовим обїхати застави. Через кілька хвилин коні вже були готові. При відїзді я сказав телефоністови, який робив службу, куди їду.

Ми пустились чвалом в напрямі застав. Коні бігли жваво, скінчились сільські загороди, а перед нашими очима простягались темні, безкраї лани. З села неслось голосне лаяння собак. Ми їхали кроком та наслухували.

Ми почули сильну крісову та скорострільну стрілянину, яка неслась з села, себто нам за плечима. Я в мить навернув коня, та пігнав в село. За мною гнав вістовий. Понад нами свистали крісові кульки. Селом гнались якісь кіннотчики з ручними скорострілами. Ми схоронились в бічну вуличку. В селі клекотіло та неслись якісь крики.

В село вскочили ненадійно більшовики. Самі кіннотчики. Наші застави нічого не знали про те, що в селі ворог. Більшовики заїхали в село в обхід, полями. Передількома днями вони стояли в цьому селі і добре орієнтувались!

Незабаром виперто ворога з села, але наші частини мали значні втрати. Було кількох убитих, а між ними пор. Найда, чи Найдан, та ранений четар Степан Федак. А мій чура, який спав разом зі мною на кватирі, лежав мертвий на порозі хати з простріленими грудьми.

З українського самостійницького руху
на початку минулого століття

Написав: *Ігор Лоський*

(Докінчення)

II
Правобережна Україна.

В першій частині цієї статті (гл. ч. 1. Л. Ч. К.) ми розглядаючи діяльність В. Лукашевича, згадували за можливі звязки його з так званими українофілами зпосеред польської, а певніше спольщеної шляхти з Правобережної України. Розвиток суспільно-національних відносин на Правобережжі ішов цілком відмінним від Лівобережної Гетьманщини шляхом. Обумовлена була ця ріжниця тим, що на Лівобережжі до останніх десятиліть попереднього XVIII ст. існувала у формі Гетьманщини власна українська державність. Хоч і не повна була ця державність, і з кожним роком суверенність її урізувано, але всетаки її більш як столітнє існування підтримувало і не давало вгасати національно-державницькій традиції. На Гетьманщині існувала своя власна провідна старшинська верства. Навіть перелицювавшись у „благородне російське шляхетство“ ця верства, бодай в своїй ліпшій частині залишалася вірна своїй традиції. Слава минулого навіть після того, як припинився політичний чин, продовжувала жити в родинній традиції і була зафіксована в літературних творах доби, в першу чергу „Истории Русов“. Ця традиція була тим містком, що лучив колишні змагання з політичним і культурним відродженням нового XIX століття.

Не було всього цього в Правобережній Україні. Вже давніше відлучена від політичного осередку — Гетьманщини Правобережжя вело далі кольоніяльне існування окраїни конаючої Річи Посполитої. Цілковита темрява політична і культурна, що настала після Палія, освітлювалась лише зловіщими пожежами гайдамаччини. Безоглядний соціяльний і економічний визиск з боку спольщених суспільних верхів і безглузда, бо не осяяна жадним внутрішнім змістом, реакція низів на цей визиск, наповнювали собою соціяльно - політичне життя країни.

Лише поволі в самім кінці XVIII ст. починає серед місцевої спольщеної шляхотської верстви пробуджуватись дуже спорадично з початку, місцева українська традиція. Пробудження це прибирає часто досить карикатурних форм, можна подумати, що воно є лише одним з проявів панського дивацтва. І лише в перспективі часу, після того, як це дивацьке українофільство правобережної шляхти дало нам зрештою Володимира Антоновича, Тадея Рильського і зрештою в наші вже часи Вячеслава Липинського, після цього ціла та „козако — і хлопоманія“ їх предвозвістників з попередньої доби набирає для нас глибшого значіння і змісту.

Одним з перших тих своєрідних українофілів з посеред правобережної шляхти, не рахуючи приналежного до попередньої доби поета шляхтича Данила Братковського, був кн. Авґуст Яблоновський, знаний в народі під іменем князя Миколи. Син воєводи Йосипа Яблоновського

вченого геральдиста, дуже гордого на ордери, які він одержав особисто від французького короля, молодий Август цілком не поділяв симпатії і нахилів свого батька. Найулюбленішим приятелем його молодечих років був парубок з маєтностей його батька Степан Матушенко. Своїми оповіданнями про Україну, козаччину, про вільне степове життя він будив мрії про відродження козаччини в цім вихованці найліпших европейських професорів. Ця козакоманія так захоплює його, що він вже в молодім віці тікає з родинного палацу, щоби на батьківщині свого улюбленця в Стеблові коло Корсуня, заложити „Січ". До складу її він записує селян, яких звільняє з кріпацтва. Звичайно не можемо брати цілком поважно цього „зкозачілого" князя, який так легко змінив французький камзол на козачу свитку і перуку на оселедець. Але хочаби той факт, що він аби інтимніше зблизитись з українським народом — переходить на східній грекокатолицький обряд, вказує на те, що ця козакоманія, нащадка польських гетьманів, була рефлексією якихось глибших процесів, які почали нуртувати в психиці правобережної шляхти.

Европейський романтизм, з його замилуванням до народнього побуту, звичаїв, місцевої історії приходячи на Правобережжя, ще більше зміцнив паростки місцевого українофільства. Воно находить свій яскравий вияв в етнографічних працях такого Зоріяна Доленґа - Ходаковського і в поетичній творчости поетів приналежних до так званої „української школи". Не треба переоцінювати тих в першу чергу культурницьких проявів, які не перешкоджали всім тим Мальчевським, Ґощинським, Залеським залишатись польськими патріотами. Але рівнож не можна не добачити того, як до того чисто культурницького руху приміщуються поволі і елементи політичні. Взяти хочаби такого Богдана Залеського. Не кажемо вже про те, що його літературне українство було не менш, як-що не більш глибоке як в лівобережного Гоголя. (Порівняти хіба відношення Залеського до Мазепи або його оцінку Шевченкової творчости). Але часом у Залеського чуються нотки дійсного українського патріотизму. От хочаби взяти той факт, що коли якийсь польський літерат назвав українців гайдамаками, то Залеський, що перебував тоді на німецькім Шлеську, писав до свого приятеля з цього приводу: „Дякувати Богу не знаходжусь вже в країні варварів. Тут літерати читають Шерера, Енґеля і знають, що таке Україна. Знають, що шість міліоновий нарід, який має свій побут, права, звичаї, пісні, своїх героїв, істориків не вільно називати гайдамаками". Свій виступ в обороні України Залеський пояснює тим, що він не може „залишатися байдужим для країни, в якій народився, яку люблю і яку зобовязаний є боронити[1]). Однак найяскравішим представником цього українофільства був без сумніву Тимко Падура. Він, як знаємо, виріжнявся від інших своїх побратимів по перу і музі тим, що писав свої поезії українською мовою. Не місце тут звичайно займатися оцінкою літературної творчости Падури, варто хіба лише зазначити, що новіші українські дослідники української літератури оцінюють цю творчість далеко більш позитивно ,аніж їх попередники як Єфремов, що бачили в Падурі лише „дворецького поета". Тут натомісць нас цікавить політична діяльність Падури.

Народжений 21. грудня 1801 р. в селі Лінцях на Київщині, одержуючи освіту в місцевій парафіяльній школі, а пізніше у ґімназії у Винниці, Падура вже з дитячих років знаходився під впливом української національної стихії. В тих школах панувала українська мова, співалися українські пісні. Сам Падура вже на ґімназіяльній лавці любив розважати товаришів співом українських пісень. Він з замилуванням слухав, де тільки міг історичні перекази в балачках все і завжди уживав української мови. Вже у Винниці почав він займатися поезією .Продовжував він ці свої улюблені заняття вступивши 1820 року до Кремінецького ліцею .Ліцей цей заснований Тадеєм Чацьким, мав на думку свого фундатора, бути опорою польської культури в Правобережній Україні. Але це не перешкоджало тому, що і сюди знайшло собі шлях українофільство. Вказує на це хочби той факт, що якраз у Кремінці Падура став цікавитись більш поважно українською історією і той відгук, який знаходила його творчість в місцевім громадянстві, серед професорів і товаришів. Серед останніх бачимо кількох, що належали пізніше до згаданої українофільської школи, як Спиродон Осташевський, Маврикій Ґославський, Фр. Ковальський .

Як вже згадувано, початок двадцятих років минулого століття був добою найбільшого поширення в Росії і на Україні ріжних таємних, революційних товариств. На Правобережжі серед тих товариств переважали польські. Поза численними масонськими ложами, бачимо тут філії Варшавського Патріотичного Товариства, одним з головних провідників котрого тут був ґр. Петро Мошинський, волинський ґуб. маршалок. В нього за секретаря був рідний брат Падури Йосип.

В росквартированих по Правобережжю російських полках рівнож ,як вже згадувано в першій частині цього нарису, існували таємні товариства. Немає отже нічого дивного, що польські і російські змовники зустрічались і що серед них велися балачки про співпрацю. Ці балачки мали, як вже рівнож згадувано, більш теоретичний характер, бо занадто відмінні цілі були в польських і російських революціонерів. Варто тут навести характеристику тої польсько - російської „співпраці", яку дав Адам Міцкевич в II. томі своєї

[1]) J. Tretiak, Bohdan Zaleski T. I. ст. 331 — 332.

[2]) Найповніше опрацював творчість Падури проф. Володимир Гнатюк „Тимко Падура, критично - біографично - літературний нарис" Харків 1931.

„Літератури Словянської". „Польські змовці, каже Міцкевич, присилали своїх делеґатів до російських і в цих розмовах обдурювано з обох боків. Поляки не таїлися перед близькими, що їм треба було тільки піднести заколот у Росії й скористуватись з доброї нагоди; росіяне теж звірялися приятелям, що хоч вони й обіцяли незалежність полякам, однак скинувши у себе династію, подумалиб зараз же про затримання Польщі в своїх руках"[3].

Спільні збори однак відбувалися і на одних з них взяв участь Падура. Мабуть ще на шкільній лавці брав він участь в життю політичних гуртків. Після ж закінчення ліцею запрошено його на польсько - російські збори ініційовані згаданим Мошинським. Ось як розповідає про ці збори оден з пізніших українських діячів К. Михальчук, що сам належав до так званих „хлопоманів". По його словам зїзд цей відбувся у 1825 році у Василькові (на думку інших зїзд цей мав місце в Житомирі). Присутні на ньому росіяне, учасники будучого грудневого повстання хотіли, щоб на зборах було як найбільше представників од ріжних словянських народів і крім поляків — закликали якогось чеха винокура, щоб репрезентував чеську націю, розшукали десь серба чи хорвата, а за інших словян вони й самі гаразд не знали. І от, коли хтось з головних проводирів декабристів — Трубецький чи хтось інший, — одкриваючи збори, сказав ,що зійшлися тут усі словяне ,Падура попрохав собі слова. „А знаєте, панове, обернувся він до присутніх, ми забули про один великий словянський народ"! Всі переглянулись між собою і задумались, який же то справді народ? „Та про господаря цієї хати ,де ми зібралися ,забули — про український народ!" І от усі згодились з Падурою і він заявив себе представником українського народу[4]). Більш менш подібно росповідають про ці збори і виступ Падури і інші джерела .

Падура не обмежився на тім заклику, перебувши щасливо грудневе повстання, він відправляється в 1827 році в мандрівку по Україні, з метою закликати українців до повстання спільно з поляками проти Росії. На жаль про подорож цю маємо відомості від біографів поета, що писали під його безпосереднім впливом і тому за багато є там „поетичної" фантазії. Ймовірним однак є, що йому дійсно довелось, як подає біографія, побувати на Чорноморі серед козаків, нащадків Запорожців. Мав він підчас тої подорожі побувати і в Полтаві, де звірився в своїх плянах старому Котляревському. Цей же останній мав на це сказати „Херувимий твій глас! дії наші в твоїх піснях загомонять, та не воскреснуть! Сказавши твоїм словом: „прошлість в сльозах ,з памяток прах, а дії сном! Анатема! будь проклят, хто їх гноем присипає". Мав Падура підчас тої мандрівки бути у хаті, до якої заходив Мазепа незадовго перед Полтавою[5]). Але повторюю, тяжко серед того всього визнатись, де кінчиться правда, а починається фантазія поета.

Мандрував так Падура аж до 1829 року. Коли вибухло повстання 1831 року, він відправився на лівий беріг ,щоб заохочувати населення до підтримки повстання .Але вже по дорозі його арештовано і тим арештом скінчилась всяка його політична діяльність. Саме невдача повстання мусіла показати Падурі і іншим українофілам з посеред польської шляхти, як далека дійсність від їх мрій про польсько - українську згоду і побратимство. Цей досвід показав шлях їх пізнішим нащадкам, які трицять років пізніше на чолі з Володимиром Антоновичем рішуче поривають з польським громадянством. Але за Падурою, в першу чергу, залишається те ,що він найбільш рішуче зі своїх сучасників і земляків ставив українську справу і чинно змагав до її вирішення, бодай в тих рямцях, в яких він собі можливість цього вирішення уявляв.

---

[3]) Literatura Słowiańska, т. II, Познань 1865, ст. 312.

[4]) Д. Д-ко: З споминів про К. Михальчука, Л. Н. В. т. LXVI, 1914, ст. 238.

[5]) Prawdziwy życiorys Tymka Padury, Познань 1875.

БОГДАН НІЖАНКОВСЬКИЙ

І ЗНОВ...

І знов важка земля — й налиті бронзом лиця
і вечорі німі при страві у хатах:
незгашений обрій ще ватрою іскриться
і пожар відбива у примкнених очах...

І день, як по жнивах в полудне на стернисько
де тиша — у безкрай на крилах комашок:
а в грудях щось повзе і підкрадаєсь близько
і аж до болю рве — накровлений шматок...

Часом у буряні десь сталь в куску іржава,
як картка — де рядком стоїть рисунок дій...
І дрож тече струмком — і ледве чутно: »слава!..«
і ряд штиків на мент проколюєсь з під вій...

У кліщах двох фронтів

Написав: *С. Даушков*

Гук гармат приспішував і без того чималий рух. Хоч і так панувало на стації Смига від самого ранку велике оживлення, але після кожного нового гарматнього стрілу, що доносився з півночі, кроки і рухи кожного чоловіка робилися швидші, а таємна жахливість проймала всю істоту: Надходили червоні!

Прорвавши боєву лінію біля Здолбунова (весна 1919 р.), більшовики швидко посувалися в бік Дубна, прочищуючи собі дорогу панцирними потягами. Українська Армія відходила в сторону Кремянця і там встановляла сильні батерії. Але ще не було вирішено, де саме зведеться бій і попробується спинити ворога... Тимчасом і на всяк случай, з Дубна і околиць забирано все цінніше і везено до Кремянця. Таким чином перевезено в Кремянець всі запаси поживи, зброї та одягів з Дубенських складів, забрано з Дубна всі склади потягів, які тільки там знайшлися, а на затримку ворога пішов панцирний потяг, котрий зараз за Дубном зустрівся з більшовицьким потягом і розпочав бій. Два дні потяги стояли майже на своїх місцях і засипували один другого шрапнелею без великої шкоди з обох сторін, лише по боках їх провадилися значні сутички нашої і більшовицької кінноти, котрі наскакували нечайно одна на другу.

Українська Армія не мала рації пробиватися вперід. Було завданням протриматися, як можна довше на місці, поки вирішиться справа. А ситуація була доволі зла! З правої сторони вже більшовики заходили далеко, аж наче в зад Української Армії; вони вже захопили містечка Мізоч і грозили, що ось-ось захоплять Остріг і відріжуть відступ до залізничих вузлів. З заходу знову надходили Поляки і їх гарматні стрільна вже залітали до Бродів... Колиб можна було втриматися на заході, то рівночасно можна булоб відпихати червоних на північ. В противнім разі залишився ще один прохід: залишати Волинь і через Поділля тягтися на Київ...

Але події приспішилися. Західній наш фронт почав тріщати і треба було опорожнити Броди та Радивилів. Як на те лихо в Бродах тоді було богато залізничих возів з ріжними припасами і їх звідти нікуди було забрати, бо Здолбунів вже зайняли червоні... А ті всі річі, що були в залізничих ваґонах, були вартісні і їх треба було рятувати!...

Вирішено нарешті так: все, що тільки вспіється, забрати до Кремянця і тут боронитися. Згодом відперти червоних на північ, очистити залізничий шлях і вже тоді переправити те все в Київщину.

В день, про котрий оповідаю, цей плян почали переводити в життя. Від самого ранку з Бродів безперервно через Камяницю і Смигу проходили один за другим потяги і уставлялися на торах Кремянецької стації. З гуком і з поспіхом проїзджали через Смигу плятформи з навантаженими возами, зброєю, харчами то що. Вскорі всі тори на Кремянецькій стації були заставлені ваґонами і вже не було де їх ставляти; вже ставлено їх на торі аж під само сільце Березину, а паротяги їхали не спереду потягу, а пхали ззаду, а підіпхнувши до стоячої вже довгої низки ваґонів, відчіплювали їх, а самі повертали за другим складом...

Пять паротягів, що були на цім відтинку в посіданні Української Армії, бігали мов божевільні. Вони влучно розминалися у Смизі, Камяниці, Вербі та Почаївській Рудні і від ранку вже встигли повернутися по чотири рази, за кожним разом привозячи доволі ваґонів з господарським та військовим майном. Але як на те лихо Антанський літак, що піднявся в гору, наглянув збільшений рух і скоро, повернувшися назад, повідомив про це Поляків... За пару хвилин пішов на всім фронті божевільний наступ ...

Тепер кожна хвилина була дорога. Булоб велике щастя, якби протриматися до вечора... Тепер вже паротяги перевозили, що лиш вдалося врятувати, тільки на Смигу,

Була третя година по полудні. Під сильним напором Українська Армія залишила Броди, а ворожі стрільна вже обстрілювали Радивилів. З півночі знову наспіли погані вісти: панцирний потяг, що затримував червоних, був сильно ушкоджений і відїхав в зад, залишаючи ворогові Дубно. Ще година — і вже Камяниця підлягла червоному обстрілу. Затеж вже все було перетягнено на Смигу.

Наш панцирний потяг минув Камяницю і прибув на Смигу. По своїм відході, він позаду себе чомусь не взірвав мосту через Ікву і червоні мали вільний доступ до Смиги. Рівночасно Поляки зайняли Радивилів...

Вечоріло. Зі Смиги вже забрали всі ваґони і вони уставлені по торі, займали залізничі рейки аж по село Велика Андрума. На Смизі тільки залишився один санітарний потяг, що складався з десяти ваґонів, в котрих було 83 (вісімдесять три) хорих стрільців. Чомусь цей потяг з хорими не забрали з самого початку, а тепер вже було запізно, бо все одно його прийшлосяб поставити десь на відкритому торі, може в місці ще гірш небезпечному. Зновуж у Кремянці годі було примістити хорих...

Таким чином ці хорі — нещасні жертви долі залишилися на ласку і неласку надходячих подій...

Пару слів про цей санітарний потяг:

Звідки він був привезений сюди — не знаю. Знаю тільки, що він вже тут стояв цілий місяць. Як його сюди привезли і запхали на самий куточок тору, так він і стояв одиноко забутий усіма. Хорі лежали в восьми ваґонах, а в позісталих двох були харчі, призначені для тих-же хорих.

Там була більша скількість цукру, меду, сухарів то що, зате майже зовсім не було ніяких ліків. Враз з хорими на Смигу прибув один фершал родом з Житомира. Він одинокий доглядав хорих і я ще й тепер подивляю його витривалість. Але по кількох днях постою на Смизі, до помочі йому прийшов один селянин з села Нової Миколаївки, 62-літний старичок, котрий допомагав фершалові в догляді хорих.

Весна 1919 року була гарна, тепла. Тому хорим було вигідно. Хоч оті ваґони, це були тягарові, так звані російські „теплушкі", однак користуючися теплою погодою, хорі могли лежати без ніякого огріття. Ніхто ними не цікавився, не було ніколи ніякого лікаря; один тільки фершал часами виїзджав до Кремянця і привозив найнеобхідніших харчів, котрих був брак і на тім всім кінчилася вся турбота суспільства...

Тут між ними не було зовсім поранених. Це були переважно хорі на цингу ((скорбут) з обезсиленими ногами. Багато було нінащо нехорих, а так попросту обезсилених і знеможених. Як вже воно не було, але їм тут ще не було зовсім зле; хоч було не зовсім вигідно, зате спокійно. Вина Української Армії лише в тім, що в такий критичний час, цих нещасних залишали на поталу долі...

Але я повернуся до отого дня, з котрого розпочав спомин.

Вже зовсім смерком, з під Кремянця на Смигу приїхав панцирний потяг і потихо поминувши стацію пішов під Камяницю наче на звіди. Він без перешкод пройшов повз міст на Ікві і тихесенько ввійшов на стацію. Тут ще не було червоних. Від наших розвідчиків довідався, що червоний панцирний потяг вже стоїть у Дубні

Військова повітова команда з Косові 1918 р.

і скоро буде в Камяниці. Наш панцирний потяг був дуже ушкоджений і зовсім не міг протиставитися ворогові. Зате командант потягу, наглянув під самою рампою, де навантажуються ваґони, чотири ваґони, котрі по якійсь причині залишилися там. Не зважаючи з чим вони, а використовуючи свій відхід, постановив їх забрати. Жваво підїхав під них і вчепивши, поволік в зад. Саме в той час показався червоний панцирний потяг і обсипав наш відходячий панцирний зліпок скорострільним вогнем. Це вже була дуже

Гостина старшин придніпрянців у Вишколі У. С. С. в Грузькім на степовій Україні біля Єлисаветгороду 1918. (В середині, в білій блюзі, кмд. Вишколу от. Коссак, праворуч полк. Вільчинський, визначний діяч Єлисаветградчини).

близька віддаль і тут вже не користувалися гарматами.

Наш потяг швидко почав відходити. Хоч він вже і не міг боронитися, але ще спромігся висмикнути з під обстрілу. Зате вслід гнався ворожий потяг.

І на цей раз командант потягу мав завдання зірвати міст через Ікву, але цього вже не встиг зробити, бо якби затримався, дістав сяб в полон; кожна хвилина була дорога!

Міст через Ікву дістався ворогові цілий.

Потяг приїхав на Смигу. Як на те лихо в паротязі щось рішучо зіпсувалося і він відмовляв послуху. Вимагалося якоїсь направи окремих частин, а на це не було часу: кожної хвилини міг надїхати ворог.

Залишивши згаданих чотири ваґони на торі, потяг з великим зусиллям рушив. Зараз поминувши Смигу, зірвано за собою невеличкий залізничий міст. Таким чином, на Смизі залишився одиноко санітарний потяг з хорими стрільцями і чотири ваґони з невідомим вантажем.

Тим часом, червоний панцирний потяг недоїзджаючи пару кільометрів до Смиги, зупинився, а згодом почав відходити назад. Це ще було полоса, в котрій були українські стійки та стежі і він боявся, щоби не зірвали моста і не відрізали йому відступ...

Ніч над Смигою пройшла тихо, без стрілянини і подій. Був тільки неспокій в серцях хорих стрільців і вони очікували своєї долі... Ех, якби вони могли піднятися на ноги, може сами подбалиб за свій рятунок!... Лише один стрілець почувся на силах і в ночі, залишивши потяг, пішов в найближче село. Він був з Полтавщини. По кількох місяцях, піддужавши і переховавшися в селян, він потягнувся до Полтави, не знаю тільки, чи дійшов...

Був ранний ранок. По опущеній і пустій станції ходили громадки людий. Це були селяни з найближчого села Старої Миколаївки. Їх без міри цікавили чотири ваґони, що стояли на торі без ніякої сторожі. Вони були переконані, що тут саме нема ані Українців, ані червоних, і що ваґони доля призначила для них... Згодом, мов на кивок якоїсь чарівної палочки зявилися люди з Марцинівки, Ситарів, Бущі і Нової Миколаївки. Більше як сотня людий оглядали запльомбовані ваґони і подавали ріжні здогади.

Нарешті один чоловік подав гадку, щоби ваґони розбити; може там є щось цінне, то варто забрати, бо всеодно заберуть червоні... Про це вже думали всі і цю пораду прийнято з захопленням. Вмить виважено двері і цікавим очам представився ласий вид: цілий ваґон був навантажений цукром!

Розпочалася ориґінальна і незабутня картина. Чоловіки скидали з себе сорочки і верхні штани, баби спідниці і то все навантажували цукром. Але домів нести було годі; два чи три клм. дороги забралиб богато часу... Несено те все в поблизький ліс і там цукор сипано в ями і накривано листям. Кожний, старанно приховавши свій цукор і докладно запримітивши місце, скоро повертався за другою ношею, задоволений зі своєї хитрости.

Але були ще й хитріші! Одні обливалися потом, носячи цінний предмет, а інші тільки сиділи в корчах і придивлялися, де хоронить сусід принесене. Скоро тільки добрий кум або сусід повертався до ваґону, цукор переховувався в інше місце, а хитрець знову приглядався до праці другого...

За годину ваґон був пустий. Виважили двері в другому. Тут була мазь до господарських возів (смир) і чистий березовий дьоготь.

Тепер пішли в рух пуделка з консерв, ріжні пачки то що. Вишукували по смітниках всілякі черепки, бо за посудком було ніколи іти... Народу чимраз ставало більше і другий ваґон вже за короткий час спорожнів.

В третім ваґоні було залізо в ріжних штабах, якесь залізне клиння, ломи і один ковальський міх. Міх був добрий і коштував більший гріш. Двох молодців схопили його мов жемчужину і поперли до ліса. Позістала громада розбирала залізо, на місці оцінюючи, як то довго буде ходити пятка в плузі з того то а того лому і т. д. В четвертім ваґоні були зашиті мішки зі шевськими кілками. Знайшлися і на це охочі... Зате ніхто не заглянув до ваґонів, в котрих лежали хорі стрільці...

Тимчасом якісь підозрілі люди час від часу виглядали зза близьких дерев. Вони були з крісами, але стояли отдалік і нікому не робили ніякої перешкоди. Аж тільки пополудні, вони, в числі чоловік пятнацять, прийшли до громади, що забирала останні мішки з кілками, показали своє справжнє обличчя і скомандували: „Разойдись“!...

Повторювати не треба було! Всі дали драпу, а залишився біля хорих тільки фершал і отой старичок з Нової Миколаївки. Але до його наблизився один червоний і наглянувши по його сільській одежі, що він є місцевий, порадив, щоби його за пару хвилин тут не стало, бо „будет плохо“... Очевидно, що він зважив на свій вік і на сімю і мусів відійти...

Ще громади люду зовсім не залишили станції, а тут нараз вкотився панцирний червоний потяг. Він зразу причепив ваґони з хорими і поволік взад не давши нікому з хорих ані виглянути на двір. На пострах утікаючим людям ще пару разів затріскотів скорострів і потяг зник з очей...

Оце і є все, що я можу знати про долю отих нещасних. Ходили вскорі поголоски, що отих стрільців завезено аж десь під Рівне і там всіх розстріляно. Чи правда цьому і де направду поділися вони — не знаю. Зате яскравою і геройською постаттю є згаданий фершал, що до самого краю ділив долю жертв долі...

Українська Армія стала під самим Кремянцем. Слідуючого дня на Смигу прибув більший відділ червоних. Зладжено на скоро зірваний міст і панцирний потяг два дні обстрілював Кремянець. Але вхопитися в само місто не спромігся. Зновуж західній фронт наладився і ворог там відступився взад. Несподіваним і вмілим наступом вдалося червоних також відбити взад і У-

країнська Армія поволі здобувала доступ до залізничих вузлів...

Більшовики відступали. Зате, коли вже наші війська були під Здолбуновом, вони пустилися на хитрість: послали взад більший відділ, щоби зайти частину нашого війська ззаду. Цей загін попід Остріг і повз Шумськ скоро і неспостережно наблизився до Кремянця і напав на місто з південної сторони.

Тоді то більшовики вчинили в Кремянці відомий, кількадневний погром, про котрий вже в нашій пресі появилися ріжні спомини... Але по кількох днях, здушені зі всіх сторін, відступили і висмикнули з рук Української Армії, поносячи великі страти...

Зтихло на деякий час тоді коло нас все. Українська Армія подалася на схід, лише невеликі частини затримували Поляків у луцькім повіті. На Кремянеччині Українська Армія не мала роботи, бо тут кілька сіл, а саме: Круки, Валіґури, Підзамче і інші, протягом цілого пів року, сами озброївшись, затримували надхід Поляків аж до приходу армії Галера. Колиж збільшена галерчиками польська армія повела рішучий наступ — і то ще згадані села спромоглися встояти!... Аж по злуці Української Армії з Поляками, отсі незанотовані в українській історії оборонці рідного краю, покинули кріси, з котрими протягом майже пів року орали, косили і сіяли... Ці події може колись опишу при нагоді...

Українські полководці

Написав: *М. А.*

На Україні вже у заранні історії були полководці, що своєю воєнною тактикою вміли здобути славу серед инших народів. Тим чужим народам і завдячуємо вістки про воєнні подвиги перших наших князів-полководців. Першим таким полководцем, якого імя записано в історії, був Бравлин, що на початку IX. ст. пішов був воєнним походом на південне побереже Криму.

Оружна сила на Україні в початках княжої доби мала незвичайно сприятливі обставини до розвитку. Її засилили ватаги войовничих варязько-норманських вікінґів, від яких принялася й воєнна тактика. Полягала вона на далеких походах, ціль яких була: осягнути корисні для держави торговельні умови з краями над Чорним та Каспійським морями. Полководцями в цих походах були самі князі: Олег, Ігор, Святослав та Володимир Великий. Очевидно мали вони до помочі провідників поодиноких військових відділів — дружин, про яких маємо згадки і в староруських билинах.

Крім таких зачіпних походів були й оборонні. Наші князі мусіли захищати Україну від нападів східних кочовиків. І в цих сухопутніх боях відзначилося багато князів-полководців, як от Мстистав Володимирович у боротьбі з касозьким ханом Редедею, а пізніше, вже в часах поділу київської держави на удільні князівства, великий князь київський Володимир Мономах у боротьбі з Половцями. Походи на кочовиків не все вдавалися нашим полководцям. От наприклад молодий та хоробрий князь новгородосіверський, Ігор Святославич, з иншими сіверськими князями запустився задалеко в степи й тому попав у половецький полон.

В часі розпаду києво-руської держави Україні грозила від західніх сусідів Поляків та Мадярів більша небезпека, ніж від східніх кочовиків. Те, що наші західні сусіди не посунулися на схід у тому часі, завдячуємо енергійним полководцям, якими були князі — нащадки Ростислава, внука Ярослава Мудрого. Між Ростиславичами (1084—1199) вславилися як полководці такі князі: Володар і Василько Ростиславичі та Володимирко Володаревич. Син Володимирка, Ярослав Осьмомисл (1152—1187) славлений та поважаний між усіма українськими князями, мав серед своїх бояр добірних полководців. Про нього читаємо в „Слові о полку Ігоревім“, як то він сидить у Галичі „високо на своїм золотокованім престолі. Підпер гори угорські своїми залізними полками, заступив шлях королеві, зачинив Дунаєві ворота, мечучи труднощі через хмари, суди судячи до Дунаю. Його погрози по всіх землях течуть: відчиняє київські ворота, стріляє із батьківського золотого престола султанів за землями далекими“.

Про воєнну славу князя-самодержця та зєдинителя всіх українських земель, Романа Мстиславича (1199—1205), говорить уривок народньої пісні в галицькому літописі ось що: „Кинувсь він на поганих (Половців) як лев, сердитий був він як рись і губив їх — як крокодил, переходив їх землю — як орел, а хоробрий був він — як тур...“. То знов з приводу його походів на Литву: „Ой, Романе, Романе, лихим живеш, Литвою ореш!“.

Незвичайно особисті прикмети полководця мав його син, король Данило (1245—1264), якого батько (що згинув у битві з Поляками під Завихостом 19. VI. 1205), покинув малолітним. Опущений всіми Данило зумів серед ворожих сил стягнути собі військо та з ним поволі відбирав ворогам город за городом, село за селом, — аж доки не відзискав усієї своєї батьківщини. Татарські напади, що вперве навістили Україну в часі його панування, спонукали його будувати могутні твердині-городи. І завдяки цій його фортифікаційній роботі Галицько-володимирська держава перетривала ще й страшне татарське лихоліття і встоялася ще кругло сто літ по нім.

Цю працю Данила для зміцнення оборони держави продовжували і його нащадки: Лев І., Юрій І. та вкінці Лев II. та Андрій (1308—1323), яких навіть чужі володарі називали „непобори-

мими щитами для християнського світа" від Татар. Очевидно, й серед галицьких бояр були також в той час визначні полководці. Тому то після вимертя княжого роду (1340) славний боярин, Дмитро Детько, ще майже десять літ боронить незалежности Галицької держави, а по його смерти продовжують це діло инші ще пів сотні літ.

З поміж нащадків українських князів вийшов славетній Дмитро Вишневецький, оспіваний в народніх піснях під іменем Байди; він збудував у половині XVI. ст. твердиню на Дніпровім острові Хортиця і так створив осідок Січи. Вишневецький ходив походами на пограничні кримські твердині, а шукаючи воєнних пригод, вмішався до молдавської усобиці; через зраду попав до турецької неволі і згинув мученичою смертю.

Походи Вишневецького на Татар та Турків стали напрямними для діяльности пізніших запорізьких полководців. Те саме роблять його наслідники кн. Богдан Ружинський та Іван Підкова. Останній водив козаків навіть до Молдавії, де захопив владу (господарство). Та Полякам вдалося його вхопити і йому стяли голову у Львові (1578).

Згодом козацькі полководці воюють не тільки Татар і Турків, але виправляються на польських панів на Україні. Перші козацькі походи на польських панів маємо вже з кінцем XVI. ст., а проводять ними Христофор Косинський, Северин Наливайко та Григорій Лобода. Очевидно не устають і запорізькі сухопутні та морські виправи на Татар та Турків; з початком XVII. ст. вславилися в цих походах оспіваний в козацькій думі Самійло Кишка та Михайло Наймановић.

Походами на Татар та Турків вславився також Петро Конашевич-Сагайдачний (1616—1622), який крім того, що зорґанізував Січове військо на найкращий тогочасний лад, — звернув увагу козаків, що їх обовязком є заступатися не тільки за свої станові права, але й за права української церкви та народу. Від Сагайдачного почавши козаччина стає справжньою заступницею сучасних українських народніх інтересів перед польським урядом.

Через те, що Польща іґнорувала козацькі домагання, по смерти Сагайдачного (між р. 1622 і 1638) вибухає кілька повстань під проводом Марка Жмайла, Тараса Трясила, Івана Сулими, Карпа, Павлюка, Бута, Яцка, Острянина, Дмитра Гуні та инших. Повстання не вдавалися задля козацької нестійкости та невиробленности полководців. На десять літ перед повстанням Богдана Хмельницького вдалося Полякам завести на Україні т. зв. „золотий спокій" (1638). Походами на Татар після смерти Сагайдачного займається Михайло Дорошенко, що гине в боротьбі під Бакчисараєм.

Найвизначнішим козацьким полководцем був гетьман Богдан Хмельницький (1648—1657), що виявив незвичайний стратеґічний талант. Його порівнують з найбільшими стратеґами XVII. століття. Свої перші побіди над Поляками завдячував він сміливій офензиві. Тим і ріжнилася його тактика від тактики усіх давніших козацьких полководців, що звичайно уступали в степи перед польським військом і боронилися замкненим табором. Хмельницький навпаки — старався випередити рухи польських військ. Крім того зумів він зорґанізувати велику козацьку армію з напливаючої до нього маси народу, поділив її на полки, призначив тим полкам територію, з якої і в якій мали жити, та мимо незвичайних труднощів (брак власних фабрик збруї та фахових людей) узброїти. Зумів також гетьман дібрати собі до помочі добрих полководців, з яких слід згадати Івана Богуна, Івана Золотаренка, Данила й Івана Нечаїв, Максима Кривоноса, Михайла-Станислава Кричевського та Станислава Морозенка-Мрозовицького.

Після Хмельницького прикмети доброго полководця мав гетьман Петро Дорошенко (1665 до 1676) та залишила його старшина серед змагань утворити українську державу під турецьким протекторатом. За його гетьманування відзначається здібностями доброго полководця запорізький кошовий Іван Сірко, що вславився своїми вдатними походами на Татар. (Умер 1690).

Серед козацької старшини в часах Руїни здебільша заникають всякі аспірації до воєнної слави, певно тому, що московські царі щораз більше обмежують і вяжуть рухи козацьких сил. Тому гетьман Іван Мазепа (1687—1709) завів у себе наємні відділи охотників т. зв. сердюцькі або компанійські полки. В походах на Татар вславився в тих часах охотницький полковник Ілля Новицький; зновжеж Батурин довго боронив по геройськи і згинув у битві полковник Чечель (1708).

На Правобережжі в часах Мазепи вславився хвастівський полковник Семен Палій. Він заселив знов козаками значні простори опустілого в часі Руїни Правобережжя, укріпив Хвастів та Білу Церкву і довгі часи був пострахом для польської шляхти та Татар. Палій просив Мазепу прилучити Правобережжя до Гетьманщини. Але цар, що потрібував тоді Польщі до війни зі Шведами, — не тільки заборонив Мазепі попирати Палія в протипольськім повстанні, а ще й казав Палія арештувати. Мазепа, що ще тоді мусів удавати вірного цареві, виконав царський наказ; через те стягнув на себе гнів козацтва і це заважило пізніше на невдачі Мазепи в часі зриву з Москвою.

На Запоріжжі в часах Мазепи вславився кошовий Кость Гордієнко. Він був не тільки добрим полководцем, але й орієнтувався також добре в сучасному політичному положенні. Ще кілька літ перед задумом Мазепи, зірвати з Москвою, Гордієнко спостеріг небезпеку, яка грозила Січі з боку Москви. Тому навязав приязні зносини з Кримом і перешкаджав фортифікаційній роботі Москалів, що ставили на запорізькій землі свої твердині.

Після нещасного для України Полтавського бою (1709) Запоріжці опинилися в таких несприятливих обставинах, що їхні провідники не могли виказати своїх полководських здібностей. Та воєнний хист був все серед Запорожців і перейшов опісля на їхніх нащадків Чорноморців,

названих в останніх часах Кубанцями. Серед провідників Чорноморського війська слід згадати його орґанізаторів Антона Головатого та Харка Чепіґу. В половині минулого століття вславився як енерґійний полководець приятель Тараса Шевченка й український письменник — наказний отаман Чорноморського війська, Яків Кухаренко († 1862).

Будування відродженої української держави при кінці світової війни дало змогу українській історії збільшити реєстр своїх полководців. У першому році революції виказали орґанізаційні здібности полководців ґен. Павло Скоропадський (1918), що опісля як гетьман виказав замало самостійницької стійности, ґенерал Натіїв та полковник Петро Болбочан († 1919). У пізніших партизантських боях з більшовиками вибилися зпоміж инших Юрко Тютюнник, Михайло Омелянович-Павленко, бувший вожд УГА, та Олекс. Удовиченко. Енерґійними вождами УГА були: шеф ґен. штабу Галичанин Віктор Курманович (син уніятського священика-утікача з Холмщини) та Придніпрянець Олександер Греків, другий начальний вожд УГА. Крім того слід згадати теплим словом чужинців, що з посвятою боролися в рядах УГА. З їх імен найбільше відомі: ґенерал Антін Кравс, полковник Альфред Шаманек († 1920), ґен. Арнольд Вольф, підполк. Альфред Бізанц, Альфред Льобковіц та Фердинанд Льонер.

Холодний Яр говорить

Написав *Юрій Горліс-Горський.*

(Продовження)

— Ота, найбільша хата під бляхою. Господарів вигнали — поміщаються самі. Псів нема ні в одній хаті — вистріляли всіх. Вартовий або на ґанку сидить, або ходить коло хати. Плота нема кругом — спалили. Тепер якраз добре. У дванадцятій годині зміну варти на мості зробили і певно сплять усі. Як би вартового без галасу забрати — то можна просто до хати ускочити і не дати їм опамататися. Стрівайте... Хто зі мною піде у трьох — зараз вартовий буде наш. А решта най ляже і чекає. Як сірника запалимо — тоді просто до хати.

Здогадуючись про плян Тіни, штовхаю ліктем Отаманенка: — Ідемо.

Коли підійшли до ожереду соломи позаді вартівні — Тіна наблизивши своє лице до наших, шепнула:

— Заховайтесь за солому і чекайте. Я його зараз приведу сюда. Як трохи забарюся — то нічого. Я з ним поромансую і запрошу перейтися кругом хати. Але ви хапайте відразу за горло, щоб не крикнув.

Тіна зникла в темряві.

Через якийсь час від хати в нашому напрямку стала наближатися приглушена московська розмова.

— Слишь, ти только тіше, штоб начальнік не услишал... Слишь, я тебя відал, как ти вчера к нам масло на соль менять пріносіла, начальнік всьо к тебє подсипался... Ти, слишь, єму нє верь — йон жонатой. Я вот как увідал тібя — так сразу палюбіл, вот ей-богу — палюбіл. Пайдьом, слишь, пасідім на соломкє...

Тіна соромливо відмовляючись — простувала до соломи.

Дійшовши до ожереду, червоноармієць потягнув її сідати, але вона шарпнулася, щоби підвести ближче до рогу, за яким ми притаїлися. Подумавши певно, що хоче тікати, „таваріщ“ кинув рушницю і вхопивши Тіну поперек — жбурнув нею на солому.

— Малчі, стерва, а то заколю!...

Поки він розпалений „готовився до наступу“ — Отаманенко зашморгнув на його шиї пояса.

Тіна, зірвавшись з соломи, вихопила мисливського ножа, що висів на моїм поясі і тричі прошила ним груди червоноармійця.

— Вот ей-богу, я тібя сразу палюбіла!... — прошепотіла з люттю і віддавши мені ножа — витягла ізза пазухи револьвер.

— Світіть сірника і йдем до дверей, щоб не вискочив на двір ніхто.

Зійшовши на ґанок — стаємо по обох боках відчинених дверей у сіни. З хати чути храп сонних. Нечутними тінями замаячіли коло хати постаті хлопців.

Через пару хвилин в хаті попід стіни сиділо двадцять сім обеззброєних червоноармійців. Двадцять хлопців з Отаманенком побігли на долину до мосту, на якому стояла варта — три чоловіка з кулеметом. З мосту розляглася стрілянина. Забравши своїх полонених — виходимо в поле.

На мості стихло. Значить усе в порядку.

За десять-пятнадцять хвилин з долини стали наближатися постаті наших, що поверталися назад. В цей час розлягся вибух. В короткому блиску світла промайнула арка мосту.

Вийшовши на дорогу і відвівши по ній захоплених у протилежний від нашого маршу бік — скидаємо у рів двадцять сім трупів. На мості одного убили, а двох втікло, покинувши кулемет.

Отаманенко турбується, чи добре вдався вибух, бо трохи поспішили при закладанню міни.

Прощаємося з дідом Шевченком і Тіною, які йдуть до дому і вирушаємо в напрямку Бовтиша.

Дід стоїть на рові, махаючи нам шапкою:

— Бувайте, хлопці! Як завітаєте ще в наші краї — сповістіть зараз же. Буду вас знову годувати, чим Бог пошле. А якщо той... то ми вас з дочкою і в Холодному Яру знайдем!

Коли ми відійшли вже три-чотири кільометри,

на залізниці розляглося кілька гарматніх стрілів. Просвистіло в бік лісу і розірвалося десь далеко кілька стрілен. Почулася приглушена віддалю кулеметна стрілянина. Здогадуємося, що то вартовий панцирник, який кружляв у ночі і супроводжував потяги на цій лінії, підійшовши до підірваного моста — відкрив вогонь по невидимому ворогові.

Ідемо якийсь час попід лісом. Дійшовши до рогу, де границя лісу круто завертала вправо, посилаємо трьох хлопців розшукати в Бовтиші другу ґрупу „лісовиків" і передати їм наказ отамана, а самі рушаємо далі полевою дорогою.

Коли переходили одну балку, Отаманенко показав мені рукою на височезну могилу, яка залишалася праворуч від нас.

— Читав, або чув може пісні та перекази про запорожця-„характерника" Харька? — Так ото його могила. Добру насипали... Як гетьманові якому...

По дорозі оповів кілька переказів про фактичні чини козака-„характерника", який і „кулі від себе відвертав", і „шаблі заговорював", і з сотнями ворогів сам у бій вступав і побивав їх.

Вже починало світати, коли ми пройшли полями між селами Івангородом та Бовтишкою і полем взяли напрямок на Бондурівський ліс. Зайшовши по дорозі до одного з лісників — дістаємо сьогодняшну „адресу" Квашиної ґрупи лісовиків. Провідника не треба було, бо Отаманенко й цей ліс знав, як своїх пять пальців.

Поснідавши коло лісничівки хлібом і салом, яке мали з собою, ідемо розшукувати „дуб, на якому в минулому році трьох большевицьких комісарів лісовики повішали". За інформаціями лісовика Кваша переніс вчора свій табор в його околиці. Через годину ходу лісом Отаманенко зупинив нас.

— Полежіть трохи тут, а я піду сам, бо хлопці, чого доброго, з просоня ще кулями привітають...

Через кільканацять хвилин, трохи вбік від напрямку взятого Отаманенком, розляглося бекання диких цапів. Ще через кілька хвилин між деревами показався Отаманенко і Кваша в накинутій на опашки студентській шинелі. (Кваша був студентом аґрономічної школи).

За якийсь час ми були вже в таборі Кваші, розположеному між деревами в старому, але зарослому дрібними корчами, лісі.

Ґрупа ця налічувала около трицяти чоловіка. Розположуємось поруч неї. Хлопці поділилися з нами запасом продуктів на обід. Відра ми мали з собою. Запалили вогнища.

Один з Квашиних козаків приніс нам дикого цапа, якого застрілив на світанку.

Мене здивувала надзвичайна фізична сила хлопця, який ніс величезного цапа, якби то був заяць.

Розбалакались. Хлопець оказався одним з тих старих лісовиків, які від 1918 року більше прожили в лісах, як в хатах. Звали його всі „бугайом", а як було його правдиве прізвище — нікого не цікавило. Він на цей досить немилозвучний „псевдонім" зовсім не ображався. Коли я спитався його, чи це його назвище — „бугай" з усмішкою потиснув медвежими плечима й добродушно махнув рукою.

— Та ні! Це братва мене так прозвала. А мені що!... Як бугай, то й бугай, — аби большевиком не називали.

В розмові довідуюся, що це він в минулому році повішав на дубі трьох комісарів.

Оба табори змішалися. Хлопці ділилися новинами і враженнями. Бородатий лісовик оповідає, як минулого тижня робила на них облаву ворожа кіннота.

— Вони ще тільки рано в ліс збиралися, а нам вночі вже передали. Два полки їх — значить... Отаман каже — ну, хлопці, роби гнізда на старих дубах! Як місяць зійшов, ми й пішли отуда під Кучургани. Дуби там старі, високі та гилясті. Вибрав собі кожний дуба, щоб густий був та до гиляк високо. а тоді бугай шнура на гиляку закине і підсадить кожного. Він у нас, бач — завжди з шнуром ходить — каже — щасливий, бо вже одинацять „товаришів" на йому повішав, а ні разу не увірвався. Слухачі глянули на Бугая, який стояв коло мене. Той добродушно усміхнувся, погладив рукою міцного льняного шнура, який був намотаний наукіс через плече і груди.

— Та воно, дядьку Петре, шнур — штука хороша. Чи в господарстві, чи в лісі — завжди придасться...

— Та хіба я кажу, що нехороша!... Так ото кожний виліз на самий вершок, посплітав гиляки і ліг собі як дитина в колиску. Лежиш — тільки вітрець тобою погойдує. А навкруги тільки й видно, що небо та море зелене. Ані тобі у низ, ані тебе знизу — ні чорта не видно. Раненько „товариші" — лавами у ліс. Свистять, кричать, стріляють, — як би хто заяців полохати наняв їх... Звісно — кацапня дурна — думали „хахли" від одної лави на другу тікати будуть. А воно тут ще баландинських хлопців сім по лісі путалися. Почули, тай позаходили у тернину густу. Туди конем не поїдеш. Лава перейшла, а хлопці руки в кишені тай пішли собі у протилежний бік.

Попід наші дуби із сотня перейшла. Кричать:

— Го-го-го! Сдавайса бандіти! — А ми собі лежимо та пуза на сонці вигріваєм.

Один „товариш" відстав від лави тай сів під деревом, по „своїй надобності" значить... Та на нещастя своє, попав під Бугаїв дуб. Сидить, значить, коня в руках держить за повід, кавалок ґазети читає і „яблучко" поспівує... А Бугай слухав-слухав, та тихенько спустився на нижчі гиляки, зашморгнув „товариша" своїм шнуром за шию і потягнув на дуба як яструб курча. Слухачі засміялися.

— То штука ризиковна... А як би був промахнувся?! — відізвався один із наших.

— Хто? Бугай промахнеться?! Він у нас майстер арканом орудувати! Каже — як війни вже не буде, піду до міста і запишусь у гицлі — собак ловить на „смичок"...

Хлопці вибухнули реготом.

Бугай соромливо зачервонівся.

— Не видумуйте, дядьку! Я тоді оженюся і господарювати буду...

До Отаманенка, який лежав під деревом, підійшов Кваша з середніх літ чоловіком, одягненим у захисне вбрання і сиву смушову шапку.

Підходжу до них. Кваша представляє свого товариша.

— Це наш „кошовий“ поет — пан Чайченко. Все поеми пише про лісову братію...

Лягаємо усі на траву.

У Чайченка, як і личить поетові, мрійні сірі очі, якими він закохано оглядає нас.

— Знаєте, дійсно... Миж тиняючись тепер по лісах робимо велике діло для визволення Батьківщини від ворога. Але коли ми досягнемо свого, то одні вже загинуть, другі підуть на мирну працю невідомі нікому, і визволена Україна навіть не буде знати імен своїх лісових лицарів. Я, знаєте, поставив собі за ціль писати поеми, в яких фіксую прізвища учасників, характерні риски кожного, події, в яких він приймав участь чи відзначився... Це, знаєте, для майбутньої історії визвольної боротьби буде дуже важливим матеріялом.

Я усміхнувся.

— Якщо ви до прізвищ, характерних рисок, вчинків, додасьте ще й адреси, а потім з своїми поемами попадетесь в руки Чека — то це дійсно буде важливим... і для чекістів і для нас і для наших родин...

— Але-ж Боже борони! Цього ніколи не може статися. Адрес я звичайно ніде не зазначую, та їх не тяжко буде устійнити і потім. Те, що я пишу, це є своєрідний літопис боротьби... Матеріял що певний час можемо заховувати в безпечному місці у своїх надійних людей, де він буде собі чекати перемоги над ворогом. А чекістам я живий взагалі в руки не дамся, бо єлисаветська Чека заочно присудила вже мене до розстрілу за працю, яку я провадив у Херсонщині. Товариш пана Кваші знає це... він порадив мені рятуватися до його в загін...

Завязалася розмова про загальне положення й перспективи.

Чайченко висловлював наївні оптимістичні думки, над якими ми в душі усміхалися.

Чайченко перевів розмову на особи.

— Отаманенко — це певно ваш псевдонім — звернувся він до Отаманенка.

Той (це було його дійсне прізвище) затверджуючо кивнув головою. — Звичайно, псевдонім.

— А ваше, пане Залізняк, — звернувся до мене. — Теж певно псевдонім?

— Ні, це моє дійсне прізвище.

— Ви не з Катеринославщини часом? У нас багато є Залізняків по селах.

— Ні. Я з Бесарабії.

— В вашому віддлі багато Холодноярців... Мене, знаєте, Холодний Яр дуже цікавить. Хотів би побувати там.

— Будемо ще — завважив Кваша.

— Маю охоту написати трохи... Піду, приглянуся до ваших хлопців. Знаєте, цікаві типи є. Як дивишся — так і пригадується старовина, бурлачня запорожська...

Чайченко встав і пішов до розмовляючих коло вогнищ гуртків.

Отаманенко глянув на Квашу.

— Де він у тебе взявся?

— Один наш чоловік з-під Ново-Миргорода з листом прислав. Пише, що його розшукує по селах Чека і щоб я його приняв до себе.

— Щось він мені з своїм „літописом“ не подобається...

— Та... у його просто семої клепки в голові бракує... Видається собі поетом. Думає, що робить велике діло для історії... Щоби підозрівати в йому аґента Чека — для цього він задурний. Колиб він записував прізвища з якоюсь іншою ціллю — то робив би це потихеньку, щоб ніхто не знав...

Але я теж такої думки, що треба йому сказати, щоби він краще спалив свої „поеми“. Поки ще пишемо історію кровю — з прізвищами треба обережніше...

Через годину я сидів з Бугайом коло костиря і уплітав за обі щоки кавалок смаженого цапа. Бугай оповідав мені цікаві подробиці з інтимного життя лісу: про звичаї і характери звірини, про те, як по поведінці дикої птиці відгадувати, чи є хто близько в лісі й то чи лісовик чи „чужий“ („лісовик ніколи птиці кривди не зробить, вона його знає і не боїться“).

До нас підійшов сяючий Чайченко.

— Ну, знаєте, я дуже задоволений. Сьогодня я багато написав. Отут і про вас є..

Перекинув кілька списаних карток.

— От...

„Наш загін, хоч невеликий
ворог не злякає.
Бо він собі, як залізо —
Залізняка має.
Не старого, що на весь світ
славою лунає,
а нового, молодого,
що слави здобуває.

Щоби відчепитися від „поета“, хвалю „вірша“ і лягаю спати.

Пробудившись через пару годин, шукаю води напитися і вмитися. Більшість табору спала.

Відра всі були порожні.

Бугай, який сидючи під деревом витісував з кавалка липи ложку — піднявся.

— Напитися хочете, пане Залізняк?

— Напитися тай умитися добре булоби.

— Випили хлопці всю воду після цапа. Як хочете, перейдемося до кринички. Там вдолині в корчах є така, що тільки звірі та ми її знаємо.

Я люблю отак на розсвіті полежати в корчах коло неї, подивитися, як дикі кози та лиси прибігають воду пити.

Захопивши відро ідемо лісом.

Кроків із сто Бугай задумливо мовчить, потім обертається до мене.

— А знаєте, пане Залізняк, отой писака, що до нас підходив у обід — то більшовицький шпигун. Я казав Кваші, а він сміється.

— А чому ви так думаєте, що він більшовик?

— Я не думаю, а знаю напевно. Чому я знаю, то я, правду сказати і сам не знаю, але голову дам собі відрізати, що це так. Він у лісі не по своїй охоті... Ліса він не любить і його ліс не любить...

Я усміхнувся.

— Як то, хіба ліс може любити?

— А ви думаєте, що ліс мертвий? Ліс живий. Він теж знає, хто свій, а хто ворог.

Я йшов задумавшись, машинально зламуючи по дорозі гілки кущів.

— От відразу видно, що ліс для вас ніколи не був хатою і родиною... Як би я попав у лісі на ваш слід, то відразу здогадався, що то пройшов не лісовик... На що ви ломаєте ці гилячки? І кривду лісові робите і слід за собою залишаєте. Отам, як ішли ви, на муравлиско наступили... квітку оту синеньку ногою зломали...

Настоящий лісовик завжди переступить, без потреби найменшої гілочки не зламає...

Ми йшли вже зрубом.

Нагло Бугай пристанув і пильно глянув понад корчі. Трохи вбік від напрямку, яким ми йшли, на дереві, яке здіймалося трохи над корчами, завзято цокотала сорока викручуючись на всі сторони.

— Чого це вона розцокоталася?

— От цокоче собі... може нас побачила...

— О — ні! Я їх натуру добре знаю... Там хтось сидить або лежить. Бачите — вона все на нього поглядає — боїться, щоб гнізда її не зачепив... Хтоб це міг бути? Може і з наших хто — та підем поглянемо на всякий випадок.

Поставивши відро — витягнув револьвер.

Витягаю свого і тихенько крадемося корчами до наміченого Бугайом місця. Сорока втікла з дерева і цокотала десь на корчах.

Через якийсь час Бугай, який йшов попереду, став і стиснув мені руку.

Дивлюся в напрямку, який він показав мені пальцем.

На пеньку між корчами плечима до нас сидів „поет" і видно писав щось на колінах.

Углубився в „хвилю натхнення" — майнула думка, але відразу ж відлетіла. На землі коло його лежав скинутий чобіт. На йому револьвер.

Через якийсь час він поклав револьвер на коліна, підняв чобіт і запхавши між холяву і піднаряд зложений папір — став зашивати розпорене. Щоби попасти голкою в старі дірки — підносив чобіт до сонця.

Нема сумніву...

Але що робити? Чи схопити його зараз, чи підождати поки вернеться до табору...

Бугай дав мені знак, щоби я заховався добре за корч, а сам рачки зник.

Через пару хвилин „поет", обкручений добре Бугайовим шнуром лежав на землі коло пенька.

Беру чобіт і витягаю з незашитої до кінця холяви кілька списаних карток паперу.

Прізвища, імена, короткі біографії, головне „злочини проти совітської власті", домашні адреси лісовиків, родичі, прізвища людей, які доставляли харчів...

Сьогодня дописував наших, здобувши за короткий час чимало відомостей, розмовляючи і підслухуючи.

Бугай відшукав в списку себе з зазначенням села і правдивого прізвища.

— Бач — записав, що я одинацять його братів повішав... Не турбуйся, браток, — будеш дванацятим... (Далі буде).

Музей Визвольної Боротьби України

Незабаром сповниться десять років, як у столиці Чехословаччини, у Празі, повстала одна з найважніших українських культурних установ: **„Музей Визвольної Боротьби України"** (1925 р.).

Не будемо розводитися над тим, яку велику вагу для культури кожної нації має музей; числом таких установ, між иншим, міряють у світі звичайно ступінь культури народів. Музей Визвольної Боротьби України зібрав великі культурні скарби, і значіння його тим більше, що таких скарбів, серед теперішніх умов, не має й не може мати ні одна подібна народня установа в Краю. Не тільки архівні матеріяли з часів великого народнього здвигу рр. 1917—1920, не тільки памятки з боротьби за наше визволення, але ж усе, що в різних часах давало свідоцтво про нашу національну працю на всіх полях, — знайшло місце в зборах Музею. Вже тепер, коли Музеєві, з браку коштів, ще далеко до повного упорядкування своїх скарбів, збори його можуть сповнити гордощами кожного члена нашої нації. Наш Музей міг би відіграти в нашому національному життю ту саму ролю, що її мав і все ще має для поляків швайцарський Раперсвіль, покликаний до життя після впадку польського повстання 1863 р., але тепер переведений вже до столиці відновленої польської держави. Кажемо, міг би, якщо б тільки широкі кола українського громадянства звернули на нього належну увагу та усвідомили собі ту його величезну вагу для культури нашого народу.

Правда, нам важко мірятися з іншими націями, які у тяжких хвилинах свого життя розпоряджали більшими матеріяльними засобами, що на довгі часи забезпечували існування Музею. А отже, хоч і не дуже багаті, ми, знаючи вагу такого одинокого в нас українського Музею, мусимо його підтримати й своїми пожертвами забезпечити йому його існування, поволі підготовляючи для нього ґрунт під його власну домівку.

Товариство Музей Визвольної Боротьби України, що завідує справами Музею, добре усвідомлює собі, що й культурні установи Краю вимагають від українського громадянства великої пожертвованости. А проте, маючи на увазі виняткове значіння Музею Визвольної Боротьби України, Управа Музею звертається до Української Громади з гарячою просьбою та з закли-

ком: не забувайте і про нашу установу і щедрими датками допоможіть Музеєві вести своє діло, стати на власні ноги, утримувати в належному ладі його збори — всю внутрішню важку працю Дирекція Музею та її співробітники виконують без ніякої винагороди, — й дати Музеєві змогу чим-скоріш у своїй власній, хоч і скромній хаті розмістити скарби, щоб їх могли бачити і свої, і чужі, та щоб ними могли користатися наукові дослідники... Збудований для потреб Музею „Український Дім“ у Празі не тільки збере всі багатства Музею, але стане осередком українського життя на чужині та дасть притулок і іншим культурним установам та орґанізаціям у Празі.

Ласкаві датки просимо слати на адресу Директора Музею проф. Д. Антоновича: Проф. Д. Антонович ПРАГА-Нуслє, 245. Чехословакія. або на конто Музею в поштовій щадниці в Празі: 80.940 Прага.

Хто пришле на рік 25 долярів на Музей, той, із ухвали Загальних Зборів Товариства Музей Визвольної Боротьби України, стає **Добродієм Музею**, його імя вписується в Золоту Книгу Добродіїв Музею й тим стає повік незабутнім.

БІБЛІОҐРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

Кузьма Олекса. З історії одного куріня (З боїв під Львовом). Кал. „Просвіти“ на 1926 р. Львів 1925. 8°, ст. 96—107.

Листопад—грудень 1918. Ґрупа „Схід“. Другий курінь укр. п. ім. кн. Льва (від січня 9. кур. 4-ої Золоч. бриґ.).

Кузьма Олекса. З листопадових боїв. „Свобода“ Львів 1926, ч. 42.

Кузьма Олекса. З листопадових боїв. Бої за почту у Львові. „Свобода“. Львів 1928, ч. 45

Кузьма Олекса. Листопадові дні 1918 р., Львів 1931. 8°, ст. 440—444.

З 34 розділів перші три присвячено загальній ситуації перед упадком Австрії, четвертий укр. військовій орґанізації, пятий-шестий державному переворотові, семий польській боєвій орґанізації, восьмий-шіснадцятий боям у Львові під ком. Вітовського, Коссака і Стефанова, сімнадцятий справі допомоги знад Дніпра, вісімнадцятий-двадцять другий військовій справі і взагалі ситуації поза Львовом, 23—26 операціям на крилах, 27—28 мировим спробам, 29—30 переломові і заключенню перемиря, 31—32 рішаючій розправі, 33 відворотові зі Львова, 34 кінцевим підсумкам.

Додано українські і польські джерела, 13 шкіців, 67 знимок-портретів, 1 групова знимка, 14 знимок з місць боєвих ділань і 5 знимок з воєнних епізодів.

Кузьма Олекса. На роздутті. Причинок до історії УГА. Кал. „Просвіти“ на 1928 р. Львів 1927. 8°, ст. 182—199.

1919. УГА під червоними москалями. Херсонщина, злука галицьких військ з моск. червоною армією.

Кузьма Олекса. Переворот у Львові. „Свобода“. Львів 1925, ч. 45.

Кузьма Олекса. Після перевороту. Перший день українського Львова. „Свобода“. Львів 1928, ч. 45.

Кузьма Олекса. Чому ми програли. Підсумки листопадових боїв за Львів. „Свобода“. Львів 1928, ч. 45.

Кузьма Олекса. Як відбувався державний переворот. Акція української військової орґанізації. „Свобода“, Львів 1928, ч. 45.

Кузьмович В. Українці в Середній Азії. „Український Інвалід“ — кал. на 1924 р. Львів 1923. 8°, ст. 71—79.

Є про діяльність полонених галичан. Висилка на фронт української сотні.

Кулик А. і Пташинський П. До історії збройної спілки української буржуазії та польських поміщиків для боротьби проти пролетарської революції. „Архів Радянської України“. Харків 1932. 8°, ч. 4/5, ст. 184—236.

Формування польських леґіонів на Поділлі та Волині. 1918. 41 документів.

Кульчинський. Громадянське виховання армії.

Куровський Володимир. Зі споминів Синьожупанця. Кал. „Черв. Калини“ на 1931 р. Львів 1930. 8°, ст. 30—36.

Синя дивізія в переході з Полісся до Київа в лютім 1918 р. З ілюстраціями.

Куровський Вол(одимир). На окупованих німцями землях Холмщини, Підляшша й Полісся (Із споминів Синьожупанника). Кал. „Дніпро“ на 1931 р. Львів 1930. 8°, ст. 81—86.

1918 рік.

Куровський В. У матерному Київі. (Зі споминів Синьожупанця). „Вісти з Лугу“. Львів 1930. 8°, ч. 12, ст. 3—6.

Синя дивізія у Київі. Охорона уряду і установ. Похорон Крутян. Склад Синьої дивізії і парада на Софійській площі. Роззброєння Синіх 24. IV. 1918.

Кухар Василь Панасюк боронить кухні перед денікинцями. Кал. „Черв. Калини“ на 1925 р. Львів 1924. 8°, кал.-жовтень.

I. X. 1919 під Уманем. Гер. вчинок. З іл.

Кучабський В. Війна прогаяних можливостей. „Літопис“. Берлін 1924, ч. 9, ст. 136—137. 4°.

Рец. на спомини ґен. Гофмана під тим самим титулом.

Кучабський Василь. З ілюстрацій до повстання проти Гетьмана Скоропадського. Кал. „Черв. Калини“ на 1923 р. Львів 1922. 8°, ст. 39.

Кучабський Василь др. Зовнішньо-політичне положення обєднаних українських армій у „Чотирокут-

нику Смерти“ в липні—серпні 1919. „Літопис“ „Черв. Калини“. Львів 1931. 4°, ч. 11, ст. 7—10; ч. 12, ст. 15—18.

Кучабський В. Картина з дневника. „Шляхи“. Львів 1916. 8° в., ч. 3—4, ст. 110—112.

Спомини, без зазначення місцевости і дат.

Кучабський В. Молода українська армія. „Літопис“. Берлін 1924. 4°, ч. 6, ст. 89—90.

Рец. на „Табор“.

Кучабський В. др. Польська дипльоматія і східньо-галицьке питання на паризькій мировій конференції в 1919 р. „Дзвони“. 8°. Львів 1931, ч. 1, ст. 35—45; ч. 2. ст. 109—122.

Узглядньоється воєнне ділання укр. армії.

Кучабський В. др. Українська дипльоматія і держави Антанти в році 1919. „Дзвони“. 8°. Львів 1931, ч. 6, ст. 380—395; ч. 7, ст. 456—469; ч. 8, ст. 541—553; ч. 9, ст. 607—615.

Узглядньоється воєнне ділання української армії.

Кучеренко В. Ще про „Громаду Старшин 6-ої Стр. дивізії“. „Нове Життя“. Олександрів 1921, ч. 73, ст. 3—5.

Кущ В. М. Вступ до скороченого курсу стратеґії. „Табор“. Каліш 1924. 8°, ч. 1, ст. 1—14.

Кущ В. Два блиски. Кал. „Черв. Калини“ на 1929 р. Львів 1928. 8°, стор. 105—107.

Заняття Київа і напад денікинців IX. 1919.

Кущ В. 21-е листопаду 1920 року. (Уривок із споминів). „Табор“. Варшава 1930, 8°, ч. 14, ст. 110—111.

Збруч. Перехід армії на інтернацію.

Кущ В. Дух чи матерія? „Літ.-Військовий Вістник“. Каліш. 8°. 1921, ч. 1, ст. 32—38.

Про військову техніку і маневрову здатність армії.

Кущ. В. „Дух чи матерія“. „Табор“. Каліш 1924 8°, ч. 1, ст. 24—32.

Кущ В. Серпневі дні. „Табор“. Варшава 1930. 8° ч. 14, ст. 96—97.

VIII. 1920, колія Станиславів—Копичинці. Рейдекси.

19—21. XI. 1920. Укр. Армія і Перемикинці.

Кущ В. Слід памятати. „Табор“. Каліш 1928, 8°, ст. 32—34.

Кущ В. Сторінка боротьби (Переправа 21 листопада 1920 року). Календар „Дніпро“ на 1929 р. Львів 1929. 8°, ст. 39—45.

Кущ В. Три спомини. Збірник памяти Сим. Петлюри. Прага 1930, в. 8°, ст. 223—224; Листки із споминів.

1) Серпень 1919. Запоріжська ґрупа. Триюмфальна зустріч жидами С. Петлюри в Білилівці коло Козятина. 2) Листопад 1919. С. Петлюра на фронті в Ярмолинцях. 3) Листопад 1920. Теж.

Кущ В. Рец. на Даїн Олександер др.: Воєнно-санітарні начерки українського лікаря. Каліш 1926, ст. 140.

„Табор“. Каліш 1927. 8°, ч. 3, ст. 73—74.

Лавина. „Гром. Думка“. Вецляр. 1918, ч. 10, ст. 1—2.

Самовільна демобілізація на фронтах.

Лазаревський Гліб. Гетьманщина. (Проф. Дмитро Дорошенко. Ілюстрована історія України 1917—1923 рр. II том. Українська Гетьманська Держава. 1918 р. Ужгород 1930. Ст. 424). „За Державність“. Матеріяли до історії Війська Українського. Каліш 1930. 8° в., ч. 12, ст. 197—216.

Рецензія.

Лазаркевич Борис. Зубенко Ів. Лицарі і Мученики. Зб. 2. Каліш 1923. 8°, ст. 33—34.

Село Савинці камян. пов. на Поділлі. Смерть 1921 X.

ХТО ЗНАЄ, ЩО СТАЛОСЯ З Б. СТАРШИНОЮ УГА ЮРКОМ КУДРИКОМ, РОДОМ З РОГАТИНА, ПРО ЯКОГО ВІД ПЕРЕХОДУ УГА ЧЕРЕЗ ЗБРУЧ НЕМА ВІСТКИ, НЕХАЙ ПОДАСТЬ ДО РЕД. „ЛІТОПИСУ“.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VI. річник / Число 2. / Лютень 1934.

ЗМІСТ:

Редаґують: *Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка